

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra dějin umění

OBOR: DĚJINY VÝTVARNÝCH UMĚNÍ

Magisterská diplomová práce

**Chrámové stavby Jednoty bratrské v Čechách a na
Moravě**

Iveta Tůmová

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Ladislav Daniel, Ph.D.

Olomouc 2013

Prohlašuji, že předkládanou magisterskou diplomovou práci jsem vypracovala samostatně za pomoci uvedené literatury, kterou jsem řádně citovala.

V Olomouci, dne 16.4. 2013

.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce Prof. PhDr. Ladislavu Danielovi, Ph.D., bez jehož pomoci bych se tímto tématem nemohla zabývat.

Za cenné rady a věnovaný čas jsem zavázána Mgr. Ondřeji Jakubcovi, Ph.D., k němuž jsem se nejednou obracela o pomoc. Za věnovaný čas a podnětné rady vděčím Ing. Petru Mackovi, Ph.D. a Mgr. Pavlu Sosnovcovi. Práce by nemohla být napsána bez vztřícnosti celé řady institucí zejména státních okresních archivů a národních památkových ústavů. Zvláštní poděkování patří pracovníkům Státního okresního archivu v Přerově a Rychnově na Kněžnou, kteří mi vycházeli nesmírně vstříc. Za pomoc při vyhledávání informací děkuji Bc. Šárce Janové, Ireně Jašíkové, Haně Jordánové, Marii Matuszek, Mgr. Pavlu Rubešovi, Matěji Pospíšilovi, Sylvě Tesařové, Mgr. Magdaléně Čoupové, Richardovi Šípkovi, Štěpánce Seitlové, Mgr. Evě Mackové, Lence Matiaškové, Taťáně Bráblíkové a Ing. Arch. Ladislavu Bartošovi. Za udělení povolení k pořízení kopií děkuji Tomáši Dolešovi, Mgr. Martinu Štindlovi, Ph.D. a Ph.Dr. Sylvě Dvořáčkové. Ráda bych poděkovala Jiřímu Polmovi, který mi ochotně poskytl materiály. Za povolení k fotodokumentaci a upozornění na stavebně historické průzkumy děkuji zvláště Zdeňce Dokoupilové a Pavlíně Lukášové. Za poskytnutí dokumentace děkuji Haně Vackové. Velké poděkování si zaslouží faráři, kteří mi ochotně vycházeli vstříc zvláště Václav Hurt, Grzegorz Czerny, David Nehyba a David Najbrt. Dále děkuji olomouckému arcibiskupství za udělení povolení k pořízení fotodokumentace archivních pramenů a také organizaci SURPMO. Velký dík patří pracovníkům galerií a muzeí

v České republice, kteří mi pomáhali při hledání materiálů.
V neposlední řadě bych ráda vyjádřila svůj dík mé rodině a přátelům za jejich podporu a trpělivost.

Obsah

1. Úvod.....	6
1.1 Dosavadní bádání.....	8
2. Jednota bratrská a konfesijní poměry v českých zemích v 16. a počátku 17. století.....	12
3. Konfesionalita v chrámové architektuře Jednoty bratrské.....	22
4. Bratrské sakrální stavby v Čechách.....	32
4.1. Bývalý bratrský sbor v Mladé Boleslavi.....	32
4.2. Kostel sv. Šimona a Judy v Praze na Starém Městě.....	35
4.3. Kostel Nejsvětější Trojice v Rychnově nad Kněžnou.....	43
4.4. Kostel J. A. Komenského v Kostelci nad Orlicí.....	48
4.5. Kostel sv. Jiří v Bechyni.....	50
5. Bratrské sakrální stavby na Moravě.....	52
5.1. Bratrský sbor ve Fulneku.....	52
5.2. Kostel sv. Šebestiána a Rocha v Hranicích na Moravě.....	55
5.3. Bratrský sbor v Uherském Brodě.....	58
Závěr.....	61
Poznámky.....	62
Prameny.....	79
Literatura.....	90
Seznam vyobrazení.....	98
Summary.....	101
Seznam zkratek.....	102
Obrazová příloha.....	103
Anotace.....	122
Obrazová příloha na CD	

1. Úvod

„Zajisté není na zemi jiných věcí, kterou by smrtelník paměť svou lépe zachovati vládl než skrze stavění, a snad i proto se města chlubí jmény svých zakladatelů. Knížata a páni jedí, pijí, spí a umírají jako každý jiný. Přesto je bůh nadal prostředky, jak učinit své jméno nesmrtelným. Z prostředků pak těchto stavitelské umění jest k tomuto účelu nejvhodnější.“¹

Daniel Schwenter

Na druhou polovinu 16. století bývá v historiografii nazíráno jako na dobu konfesionalizace, která měla dopad na všechny oblasti v tehdejší společnosti. V tomto procesu hrálo umění roli nositele konfesijní identity. V rámci tohoto procesu se formovaly i vztahy mezi vrchností a křesťanskou obcí, kdy proti sobě stanuly rozdílné konfese navzájem si konkurující. Vedle malířské a sochařské produkce se zájem obrací i na konfesijně politický potenciál sakrální architektury okolo roku 1600. Zatímco katolické sakrální architektuře nechyběla zdobnost, protestantské modlitebny se navracely k tradičním formám a zřekly se jakékoli výzdoby. Toto zjištění má v době po třicetileté válce své opodstatnění.

Ve fázi intenzivní konfesionalizace kolem roku 1600 katolíci i luteráni používali tradiční a také moderní italské architektonické stavební formy. Architekturu se snažili podtrhnout své politické záměry. Důležité centrum raně novověké sakrální architektury ve střední Evropě představovala Praha jako císařská rezidence. Zde se rozpoutal zápas konfesí, které mezi sebou bojovaly

architektonickými a uměleckými prostředky. V době kolem roku 1580 vzniká řada katolických sakrálních staveb, ve kterých se rostoucí vlivy katolicismu odrážejí v ještě převážně protestantských Čechách.² Relativně mnohem později mohl také protestantský tábor svými novostavbami či přestavbami reagovat na katolické výhody.

V Čechách a na Moravě si Jednota bratrská vybudovala na více než čtyřicet bratrských sborů, z nichž se celá řada do dnešní doby nedochovala. U některých z nich je nám známa jejich podoba pouze z ikonografie. U kostelů, které se zachovaly, však byla jejich původní podoba setřena řadou přestaveb, což stěží umožňuje analýzu původního vzhledu.

Práce se pokusí ukázat na následujících příkladech, které funkce můžeme sakrální architektuře přiřknout v rámci procesu konfesionalizace. Zároveň bude upozorněno na některé aspekty, které mohly ovlivnit architektonickou podobu bratrských sakrálních staveb. Na základě dochovaných pramenných materiálů, které jsou značně roztržité, se práce pokusí zrekonstruovat původní podobu sborů Jednoty bratrské.

1.1 Dosavadní bádání

Existuje poměrně rozsáhlá literatura o českých náboženských dějinách 16. a 17. století nejen v české historiografii, ale i v zahraničí. V literatuře bývala zdůrazňována Jednota bratrská na úkor utrakvistů. Avšak v uměleckohistorickém bádání stojí problematika sakrální bratrské architektury zcela neoprávněně na okraji zájmu.

Se zmínkami o Jednotě bratrské a jejich sborech se v písemných pramenech setkáváme zřídka, což je dáno i tím, že Bratři nemohli vlastnit kostely. Dosud jedinou publikaci, která se pokusila provést soupis bratrských sborů, napsal Ferdinand Hrejsa³. Ačkoli obsahuje hned několik mylných předpokladů a chybných údajů, podává nám alespoň základní přehled výskytu sborů v Čechách a na Moravě. Nalezený archiv písemností biskupa Matouše Konečného v Mladé Boleslavi v roce 2006 ukázal, že soupis Ferdinanda Hrejsy není kompletní. V listinách tohoto bratrského biskupa se objevují zmínky o dalších sborech, které Ferdinand Hrejsa do své publikace nemohl zahrnout.

Bratrským sborům věnoval pozornost i Emil Edgar⁴ ve svém článku o kostele sv. Františka Serafínského v Lipníku nad Bečvou, kde se zmínil o roli katolického architekta, který se podle jeho názoru nepokusil vyprojektovat kostel pro českobratrské bohoslužby, nýbrž se architekt inspiroval románskými a gotickými katedrálami např. kostelem sv. Ducha v Hradci Králové. Dvou věžové průčelí považoval autor za nepotřebné pro potřeby českých bratří. Ve svém dalším článku⁵ autor napsal, že starokřesťanské baziliky spatřilo několik utrakvistických kněží, kteří putovali do

Itálie, aby se zde nechali vysvětit. Vyslovil také názor, že Lukáš Pražský poznal raně křesťanské baziliky, a mylně se domníval, že projektantem boleslavského sboru nemohl být italský stavitel.

Zájem autorů se obrací převážně na bratrský sbor v Mladé Boleslavi, který se v německé, polské i české literatuře těší většímu zájmu, což je zapříčiněno jeho výjimečností. Claus Merten⁶ v něm spatřoval působení severoitalských vlivů. Boleslavský sbor považoval Artur Kwaśniewski⁷ za osamocený v kontextu budování českých gotických kostelů. Jevil se mu jako raně křesťanská bazilika, poukazující na apoštolskou tradici. Podobný názor vyslovil i Erich Bachmann,⁸ když konstatoval, že se čeští bratři nechali inspirovat starokřesťanskou bazilikou a zdůraznil význam svěření tohoto stavebního projektu italskému architektovi, který stavbu vyprojektoval v goticko-renesanční formě. K vysloveným závěrům se připojuje i Ondřej Jakubec,⁹ který se domnívá, že boleslavský sbor jeví jistou podobnost s bazilikou Santa Sabina v Římě. Pavel Vlček¹⁰ naopak zásadně odmítá jakoukoli spojitost boleslavského a brandýského sboru s raně křesťanskými chrámy a boleslavský sbor považuje za zcela renesanční stavbu bez užití gotických prvků.

Mnozí badatelé se shodli, že u sakrální katolické i nekatolické architektury nenalezneme dva odlišné styly, a proto se nemůže hovořit o konfesijní vyhraněnosti. Problematice konfesionality sakrálních staveb se věnoval Ondřej Jakubec,¹¹ který upozornil, že výrazné odlišné formy kostelů neexistovaly, a proto je nutné se neomezovat pouze na aspekt formální. Autor konstatoval, že v zásadě nenalezneme dva odlišné styly architektury kostelů neboli dva různé způsoby stavění katolíky a nekatolíky.

Kai Wenzel¹² si povšiml vzájemné konkurence mezi katolíky a protestanty, která byla nejvýraznější v Praze, a proto zanechala na chrámových stavbách stopy, které se autor pokusil zkoumat v přípravných fázích staveb, jejich celkovém řešení a ve vybavení.

Mnozí historici jako Jürgen Zimmer,¹³ Hermann Hipp¹⁴, Thomas DaCosta Kaufmann¹⁵ i Wolfgang Lippmann¹⁶ poukázali na to, že po nástupu reformace vládla ve stavebním tvarosloví u katolických a protestantských kostelů shoda. Bernd Roeck¹⁷ upozornil, že budování staveb bylo kolektivní záležitostí stavebníků, umělců a řemeslníků a podle Georga Germanna¹⁸ nebyl vytvořen žádný svébytný stavební program. Michal Šroněk¹⁹ uvedl, že bratrské sbory nebyly nijak konfesně vyhraněné, ale naopak rozdílně utvářené, podléhající tvůrčím schopnostem, rozhledu, zkušenostem svých navrhovatelů a individuálním představám šlechtických patronů. Autor se také zmínil o silném vlivu patronů, jejichž vůli představení sborů museli respektovat, neboť na jejich ochraně závisel osud českých bratří.

Susanne Wegmann²⁰ zdůraznila, že důležitou roli u luteránských sborů sehrálo vybavení, nikoli architektonická forma. Gabriele Wimböck²¹ se zabývala otázkou definice sakrálního prostoru, kdy je podle autorky rozhodující kult i souhra prostorového uspořádání, vybavení a liturgie. Sakrální prostor tak napomáhá k vytváření konfesní identity. Gabriele Wimböck¹⁹ konstatovala, že jak farní, tak i vesnické kostely byly dotčeny konfesními změnami. Konfesní rozdíly byly podle autorky manifestovány v rozdílném využití objektů v chrámovém prostoru jako např. kazatelen, tabernáklů, liturgického náčiní či relikvářů.

Kai Wenzel²² ve své podnětné studii věnoval pozornost stavebnímu typu Wandpfeilerkirche a jeho funkci, tedy kostelům

s valenou klenbou a se vtaženými pilíři. Podle autora se nacházely ve středoevropských, jihoněmeckých oblastech a augsburských knížectvích. V průběhu 17. a 18. století našel tento stavební typ široké rozšíření. Statické vlastnosti tzv. Wandpfeilerkirche umožňovaly architektům provádět smělá architektonická díla v době baroka. Tento typ se vyskytoval v Itálii a byl hojně využíván. Kai Wenzel zdůraznil, že je nedostatečně oceňováno užívání tohoto stavebního typu u stavebníků protestantského vyznání. Rozdílné konfese využívaly stejnou měrou pogotické prvky v architektuře. Z tohoto důvodu Kai Wenzel kritizuje v uměleckohistorickém bádání sklony rozlišovat mezi katolickými a protestantskými architektonickými formami.

Otázce konfesijních rozdílů se věnoval Josef Válka,²³ který poukázal na to, že vyznání aristokratů nemělo žádný vliv na jejich životní styl.

Rozdíly mezi utrakvistickou teologií a Jednotou bratrskou naznačil ve své knize Zdeněk V. David,²⁴ v níž se soustředil zvláště na utrakvismus. Autor poukázal na naléhání utrakvistů v otázkách věrouky, aby v případě rozporu Písmo či zákon Boží měly přednost před papežským rozhodnutím. Utrakvisté horlivě polemizovali s Bratřími kvůli jejich odmítání uznat kanovnické kněžstvo a výslovně potvrdit víru ve skutečnou přítomnost v eucharistii. Bratři podle Zdeňka V. Davida tak zůstali oddělení a v opozici proti své mateřské církvi po celé 16. až do 17. století.

2. Jednota bratrská a konfesijní poměry v českých zemích 16. a počátku 17. století

Čeští bratři se považovali za eschatologické společenství, skrze které Kristus koná proti Antikristu. Nejsou tedy jedinou pravou církví a stejně tak není Antikrist přítomen pouze v katolické církvi.²⁵ Jednota bratrská vznikla výsledkem spojení radikálního proudu husitského myšlení s učením Petra Chelčického. V prvních letech její existence můžeme sledovat, jak se měnil její vztah ke společnosti. Nebyla ochotná se vzdát své exklusivity a také se jí nikdy nevzdala. Z tohoto důvodu byla také považována od poloviny 16. století za největší překážku pro sjednocení katolíků s utrakvisty.²⁶ Již od počátku svého vzniku proto musela čelit útokům ostatních konfesí. Bratři bývali označováni za „*pikarty*“. Toto slovo se používalo ve dvou významech. Jednak znamenalo hanlivé označení poukazující na to, že dotyčný je kacír a v užším slova smyslu ukazovalo na konkrétní sektu pikartů, takovému nařčení se Bratři bránili.²⁷

Prvním sporem Jednoty byl ve 30. letech 16. století spor s Habrovanskými, jejímž zakladatelem byl Jan Dubčanský, který byl utrakvistického vyznání. Důvodem konfliktu byl návrh Jana Dubčanského na spojení, který Jednota rázně odmítala. Bylo jí vytýkáno, že se považuje za jedinou pravou církev. Proti Habrovanským se ohradil i Jan Augusta ve svých spisech. Ovšem odezvy se nedočkal, neboť Habrovanští pomalu zanikali.²⁸ Do dalšího sporu se Jednota dostává v 50. letech 16. století s Janem z Pernštejna a o několik let později i s Vojtěchem z Pernštejna, protože odmítala, aby byla církev vedena světským pánem. Bratrští kněží byli nuceni čelit útokům ze strany utrakvistů již od 40. let 16.

století. Bratrská svěcení byla považována za neplatná. Jednota bratrská se dokázala přizpůsobit potřebám nové doby a nastoupila cestu vývoje od sekty k třetí tolerované konfesi.

Doba vlády krále Vladislava byla pro bratry obdobím rozkvětu. Dobře prosperovaly bratrské sbory na rozsáhlém území severních a východních Čech i střední a jižní Moravy.²⁹ Zemské sněmy byly v Čechách v letech 1484 a 1487 namířené proti pikartům, ale skutečná perzekuce propukla vydáním Vladislavova mandátu roku 1503, kdy již nebyl kancléřem příznivec Jednoty bratrské Jan ze Šelmberka. Kancléř Albrecht Libštejnský z Kolovrat a nejvyšší purkrabí Jindřich z Hradce se snažili zbrojit proti Vilémovi z Pernštejna a Janovi ze Šelmberka, kteří se jeví jako pikarti. Proto jim začali důvěřovat utrakvisté. Král ujišťoval utrakvisty, že mandát není namířen proti nim. Katoličtí páni usilovali o vymýcení českobratrského vyznání. Perzekuce zašla tak daleko, že nejkrutějším činem namířeným proti Bratřím bylo upálení šesti Bratří v Boru u Tachova.³⁰ Takto byl interpretován mandát. Bratrští ochránci proto raději umožnili svým svěřencům útěk, než aby riskovali jejich život. K ochraně Bratří byla vyslána městská rada i rytíři. Kancléř Albrecht z Kolovrat nechal královým jménem vydat další mandát proti Jednotě a jejich vrchnostem bylo přikázáno poslat bratry do hlavního města. To znamenalo omezení stavovských práv vrchností, rytířů či pánů, což nezůstalo bez odezvy, neboť šlechtici začali jednat a králi poslali své výtky.³¹ Do Prahy byli vysláni jen tři Bratří a napravování se tedy nekonalo, čímž dala šlechta jasně najevo jakou váhu přikládá svým právům. Na naléhání z Budína byl vydán roku 1508 Svatojakubský mandát, který se díky zápisu do desk zemských stal zákonem. Vznikl ve víře, že se tak podaří smířit s Římem, ve skutečnosti však mandát

nezměnil nic. Jedním z důvodů mohla být i nedůslednost císařského dvora v kontrolování jeho plnění. Mandát si výslovně žádal zastavit činnost bratrských sborů, spisy měly být zničeny, správci i kazatelé museli přestoupit ke katolické straně a kdo by chránil bratry na panstvích, měl stanout před soudem. Dá se říci, že u současníků vzbuzovaly pokusy o napravení Jednoty úsměv.

Na Moravě byla situace podstatně odlišná, neboť edikt vydaný proti Jednotě se nestal zákonem, a proto mohly moravské sbory již roku 1509 obnovit svou činnost, přestože v Čechách zákazy nebyly zrušeny. Na přelomu 15. a 16. století byl na Moravu vyslán inkvizitor Jindřich Institoris, který před bratry předstíral přátelství a pozval je do Kroměříže.³²

Do situace se vložil i Tomáš z Přelouče, když oslovil katolického magnáta Viléma z Pernštejna v naději, že se mu podaří z pozice nejvyššího hofmistra ovlivnit Vladislava Jagelonského.

Na rozdíl od Petra Chelčického neviděl Tůma Přeloučský hierarchizované rozdělení společnosti negativně. Albrechtovi ze Šternberka napsal, že světská vrchnost by měla pečovat o své poddané. Tůma hájil bratry tím, že zdůraznil důvod jejich odstupu od římské církve ne z pohrdání, nýbrž z nechuti účastnit se svatokupeckých praktik.³³ Jednota nesouhlasila, aby se věřící mohli vykoupit i z hříchu, který teprve spáchají. Na vrcholu hierarchie podle Tůmy spočinuli kněží, mniši, biskupové i papež a pod nimi představitelé světské moci v duchu představ Petra Chelčického. Zajímavá je korespondence Tůmy s Janem Kostkou z Postupic, kdy Tůma mu svým listem připomíná jeho bratra Bohuše, který zůstal věrný bratrské víře. A píše: „*Je však nerozumné bát se člověka smrtelníka namísto svého Stvořitele.*“³⁴ Jan Kostka z Postupic si nařčení nenechá líbit a odpovídá mu, že

by neměl odsuzovat jeho poslušnost, protože ta je Bohu milá. Dále zdůrazňuje, že aby bylo možné udržet panství, bylo nutné zachovávat poslušnost pánům.

Stále zvyšující se počet nekatolických vyznání a sekt zapříčinil vyšší potřebu jednotlivých konfesí po svých vlastních tiskárnách. Bylo nutné zpřístupnit znalost evangelií co nejširšímu okruhu čtenářů. Cílem Jednoty bratrské byl návrat k původní podobě křesťanské církve, jak ji známe z novozákonního podání. České země byly po roce 1526 součástí podunajského soustátí v čele s katolickými Habsburky, ti expanzi nekatolických tiskáren nesledovali s pochopením, což byl jeden z důvodů, který rozmach knihtisku zpomaloval. V Ivančicích vznikla tiskárna v roce 1562 z podnětu Jana Blahoslava. Tato tiskárna začala vyvíjet svou činnost pod ochranou pánů z Lipé pod krycím označením „*insula hortensi*“³⁵ tj. zahradní ostrov.

Přestože Morava v 16. století patřila k oblastem s největší mírou náboženské svobody, což dokazuje množství sekt a konfesí, neznamena to, že by habsburský panovnický dům rezignoval na své snahy o potlačení reformace a nastolení katolického náboženství v zemích, kde vládl. Habsburkové nebyly ochotni přijmout Jednotu bratrskou, která jim zůstávala trnem v oku až do oficiálního uznání Majestátem Rudolfa II. v roce 1609. Proto např. i přes přízeň majitelů panství pánů z Lipé, byla tiskárna nucena pracovat tajně. Hrozilo jí, že bude vyzraženo místo jejího působení, proto se přestěhovala do Kralic nad Oslavou, kde provozovala svou činnost až do roku 1572³⁶, jejichž majitelem byl moravský šlechtic Jan st. ze Žerotína, který jako stoupenec Jednoty bratrské, jí poskytl prostor. Je téměř zarážející, jak v podmínkách neustálého skrývání se před perzekucí ze strany Habsburků a

z dlouhotrvajícího strachu z odhalení, mohla vznikat díla, která můžeme řadit k tomu nejkvalitnějšímu. Zvýšil se podíl česky psaných tisků na úkor spisů latinských a německých, které na Moravě dominovaly do zahájení činnosti ivančické tiskárny. Vydávání náboženských děl českobratrských autorů podporoval i Petr Vok z Rožmberka. Umírněný katolík Vilém z Rožmberka se podobně jako páni z Hradce zaměřoval na vydávání náboženské literatury od autorů, kteří byli různého vyznání.

Časově náročná služba v nejvyšších úřadech země, dvora a monarchie, odpoutávala tyto politicky aktivní šlechtice od života na venkovských sídlech a nutila je pobývat v palácích v blízkosti císařské rezidence. Mecenát Viléma z Rožmberka vycházel z potřeby okázale se reprezentovat na poli společenském a politickém. Naopak Petr Vok z Rožmberka dával přednost sběratelské činnosti, což dokazovalo to, že se obklopoval luxusními předměty, jejichž prostřednictvím mohl demonstrovat svůj umělecký vkus a vzbuzovat obdiv u hostů, kteří u něho pobývali. Nové tituly objednával do knihovny s jedenácti tisíci svazky³⁷ až do konce prvního desetiletí 17. století. Na takto náročnou reprezentaci dvorů bylo zapotřebí i dostatek finančních prostředků. Jihočeští velmoži nakupovali přepychové zboží i na dvoře Petra Voka v Českém Krumlově a v Třeboni, o čemž svědčí dodávky skla od Kašpara Lehmana³⁸. Rožmberkové dokonce objednávali luxusní šperky v Augšburku. Součástí životního stylu aristokratických šlechticů tvořily investice do hmotných statků. Je tedy zřejmé, že v případě šlechtických mecenášů, kteří se hlásili k českobratrskému vyznání, se v architektuře jejich rezidencí neprojevuje konfesijní vyhraněnost. Cílem mecenášů bylo demonstrovat společenskou prestiž a úroveň byrokratických dvorů.

Vilém z Pernštejna byl náboženským vyznáním katolík, přesto byl považován za pikarta, protože na svém přerovském panství umožňoval českým bratřím svobodný sborový život³⁹ navzdory vůli panovníka. Ferdinand I. se po dobu své vlády pokoušel posílit panovnickou moc na úkor zemských samospráv. Omezováním stavovských práv a svobod narazil na odpor části šlechty a měšťanstva, což vedlo k vytváření opozičních proudů proti habsburské vládě. Proudů se ideově ztotožňovaly s náboženskými směry, ve kterých měla své postavení Jednota bratrská, která se stala střediskem odporu protihabsburské dynastie. V roce 1547 tvrdě zasáhl proti Jednotě tím, že zakázal veškerá shromáždění jejich stoupenců a zavřel všechny jejich kostely. Tímto způsobem zlikvidoval protihabsburský odboj a zesílil nástup protireformace. Aby Ferdinand I. upevnil svůj vliv ve vedlejších zemích, bylo zapotřebí pečlivě vybrat vykonavatele jeho vůle. Královy představy splňoval Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, který se hlásil k novoutraktivismu. Král dobře odhadl jeho schopnosti a nijak mu nevadilo, že v jeho službách působí nekatolík, protože Ferdinand I. dokázal velmi dobře využít jeho služeb.⁴⁰ Na místě Albrechta Šlika ho v roce 1550 jmenoval zemským fojtem v Dolní Lužici a stal se tak jedním z vysokých královských úředníků. Jednalo se o zcela promyšlený tah, neboť jeho nekatolictví bylo podmínkou úspěšné činnosti v Dolní Lužici. Pod vlivem dolnolužického prostředí se přiklonil k luterství a získal úřad nejvyššího sudího, což znamenalo, že se stal po boku Viléma z Rožmberka a Vratislava z Pernštejna jedním z určujících postav zemské vlády.⁴¹ Bohuslav byl schopný hledat kompromisy pro širší obci než lutersky smýšlející Šlikové.

V 70. letech 16. století se stavy pokoušely o uznání České konfese. Na dodržování požadavků, které ústně slíbil Maxmilián II.

mělo dbát patnáct defensorů,⁴² mezi nimi byl i Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic. Požadavek práva na volbu vyznání se stal politickým programem.

Jak Jednota, tak utrakvisté se různým způsobem a v různé intenzitě nechávali ovlivnit zpočátku luterstvím a Jednota později na konci století i kalvinismem, což vedlo k tomu, že se bratrští mladíci zapisovali ke studiu na kalvínské univerzity v Basileji, Ženevě a Heidelbergu.⁴³ Ve druhé polovině 16. století přispěla silná pozice novoutrakvistických farářů ke kritickým momentům ve vztazích s Jednotou⁴⁴. Podle Ondřeje Jakubce⁴⁵ využívali olomoučtí i vratislavští biskupové podpory uměleckých aktivit a šíření umění bylo jednou ze strategií, která měla vedle manifestační povahy protireformační charakter, zaměřený na nekatolíky.

Václav Bůžek viděl hlavní odlišnosti mezi utrakvisty a katolíky v liturgické a materiální rovině, tedy v přijímání z kalicha, užívání češtiny, důrazu na kazatelství a ve správě církevního majetku. V otázce udílení kněžského svěcení Jednota bratrská a luteráni na rozdíl od utrakvistů nepřijímali apoštolskou posloupnost svěcení z rukou katolických biskupů.⁴⁶ Jednota bratrská nezachovávala formální spojitost s katolickou církví na rozdíl od utrakvistů, což ji zároveň poskytovalo volnost při utváření vlastní eklesiologie a napomáhalo v budování nezávislé církevní organizace. Bratři zpřetrhali veškerá pouta, kterými byli vázáni k Římu. Jejich semknuté církvi nechyběla pevná organizační struktura, vlastní biskupové a duchovní. V čele této malé samostatné církve stál biskup a od roku 1499⁴⁷ čtyři biskupové, kteří byli voleni bratrskou synodou. Biskupové měli právo rozhodovat pře, světit a mohli ustanovit duchovní. V jejich pravomoci bylo potvrzovat synodou

zvolené členy rady a pečovat o chudé. V čele každého sboru působil správce, který měl pomocníky-jáhny. O volbě správce rozhodovali představení Jednoty bratrské, čímž se upevňovala nezávislost na vrchnostech. Vzhledem k jejímu *de iure* až do roku 1609 se nemohla obejít bez podpory urozených příznivců. Za všechny jmenujme alespoň Budovce z Budova, Kostky z Postupic, Krajíře z Krajku, Žerotíny či Petra Voka z Rožmberka. Důležitý byl vztah duchovního správce a patrona kostela-mohlo se jednat o šlechtice či církevní instituci, neboť patronovi náležely jisté pravomoce obsazovat benefícia.⁴⁸

Někteří patroni si vymáhali právo, které jim nepříslušelo. Nesměli např. zasahovat do vizitací. Nicméně povinností církevních správců bylo snažit se vycházet s patrony a usilovat o zachování jejich přízně. Často docházelo ke sporům, které posléze vedly k omezení práv patrona. Jednota se od počátku své existence až do 30. let 16. století bránila pojímat šlechtice za členy. Urození tak neměli nárok na zvláštní zacházení. Výrazným vyjádřením odporu proti patronátním zvyklostem byl Augustův list štrasburskému reformátoru Martinu Bucerovi⁴⁹ z roku 1541, v němž přirovnal dosazování kněží vrchností k násilnému prosazování víry.

Na brněnském sněmu v roce 1550 se Ferdinand I. pokusil prosadit odsouzení sektářů zvláště Jednoty bratrské, protože chtěl, aby na Moravě existovaly jen církve římská a podobojí. Tehdy se nejvyšší zemský hejtman Václav z Ludanic ohradil před králem a bránil náboženskou svobodu slovy: „*My všichni od svého přesvědčení neustoupíme a já sám raději hrdlo své nasadím, než bych se své víry vzdal. Dříve Morava v ohni a popelu zahyne, než by trpěla nějakého u víře nucení,*“⁵⁰ což dokazuje jaké sebevědomí měla moravská šlechta a jak byla oddaná náboženské svobodě.

Ne vždy byla vrchnost ve své přízni pro Jednotu bratrskou stálá a podléhala tlaku doby, poměrů a měnila náboženské přesvědčení. Od bratrství přestoupili ke katolictví Lichtenštejnové i např. Václav Cedlar.⁵¹

V otázce znovupovolení kalicha sdílel biskup Marek Kuen názor císaře Ferdinanda I., který pokládal znovuzavedení přijímání pod obojí způsobou za prostředek k obnovení žádoucí jednoty ve víře. Kompaktáta byla zrušena papežem Piem II. roku 1462⁵² a s nimi i výsada kalicha, takže od té doby bylo podávání laikům nedovolené. Na panstvích moravské šlechty, ve městech i na venkově bylo zavedeno ilegální podávání kalicha. Sekty byly navenek při oděny pláštěm utrakvismu, který byl státní mocí trpěn.⁵³ Nastala dokonce situace, kdy byl olomoucký biskup Marek Kuen nucen soudit příslušníka jednoho z nejmnocnějších panských moravských rodů Jana ml. ze Žerotína, který přál Bratřím, ale spíše poukazoval na svou příslušnost k utrakvismu.

Nabízí se otázka, zda se nějak odlišovala kultura katolických a evangelických aristokratů. Konfese se stávaly programem boje o moc. Oba náboženské tábory aristokracie spojoval životní styl se závaznými formami společenské reprezentace. Jak katolická tak evangelická šlechta je vázána pevnými normami a formami aristokratického života. Reprezentací si aristokracie hájila své tradiční místo ve společnosti, což platilo i pro příslušníky Jednoty bratrské. U členů Jednoty bratrské přetrvávala tradice rigoróznějšího života, avšak u aristokracie byla rigoróznost omezena pouze na náboženský život. Magnáti Jednoty bratrské vstupovali do velké politiky i do dvorské kultury, ve které se politický boj odehrával.⁵⁴ Zámky stavěné na Moravě členy Jednoty bratrské samy o sobě dokumentují životní styl aristokracie bez

ohledu na vyznání. Byly koncipovány s veškerou hýřivou marnotratností. Bratrští magnáti vystupovali a žili stejným způsobem jako katolíci a někdy dokonce v přátelském sousedském kontaktu. Podle názoru Josefa Války⁵⁵ byly konfesijní rozdíly pouze v bohoslužbách. Na evangelických zámcích nebyly budovány zámecké kaple a nejvýznamnější páni se zúčastňovaly bohoslužeb ve sboru. Aristokraté využívali poradní služby kněží v osobním životě, tím však vazby s evangelickou obcí končí. Lze tedy předpokládat, že kulturu aristokratických dvorů ovlivnila samotná osobnost aristokrata, jeho záliby a životní styl spíše než příslušnost k dané konfesi. Příkladem může být Karel st. ze Žerotína⁵⁶ a Ladislav Velen ze Žerotína. Ladislav vytvářel na severní Moravě doménu, která měla předpoklady vytvořit dvorskou kulturu. Naproti tomu Karel nebyl nucen zatěžovat se výdaji na stavbu zámku, protože zdědil po otci zámky nové, mohl se bez obav zaměřit na své zájmy, do kterých vkládal prestiž a majetek. Karel st. ze Žerotína se stal po pádu vlády Rudolfa II. na Moravě zemským hejtmanem a vládcem země. Byl v kontaktu s Jednotou bratrskou, navštěvoval pražské paláce i zámky Rožmberků. Udržoval také kontakt s pražským rudolfínským dvorem, ale ne v té míře jako Pernštejnové. Jeho politické postavení tak udávalo směr jeho dvorskému stylu. Odmítal stavět politický program na vyznání a jeho obraně.⁵⁷ Mecenát Karla st. ze Žerotína se tak zaměřil na podporování literární činnosti Jednoty bratrské. To se týkalo i ochrany kralické tiskárny.

3. Konfesionalita v chrámové architektuře Jednoty bratrské

Pod slovem „sbor“ se v případě českých bratří skrývá jak název modlitebny, tak celého společenství. I z tohoto důvodu se Bratří stali předmětem posměchu nepřátel, kteří je označovali „zborníci“. Luther jim proto navrhoval, aby užívali běžný název kostel nebo chrám.⁵⁸ V předmluvě k „Řádu církevnímu Jednoty Bratří českých“ v roce 1616 kněží praví: „*Že fary a kostely bud' Římané neb kališníci drželi, oni (Bratří) obzvláštní sobě domy a k službám božím místa (staročeským vlastním jménem Zbory je nazývajíce) vyzdvihovati musí.*“⁵⁹ Katolická církev a kališníci tedy užívali pojem fary a kostely a Bratří bratrské domy a sbory. Bratří převzali slovo „sbor“ z Bible, kde ho nalezneme v epištole sv. Jakuba. V Písmu se praví: „*O tvém jménu budu vyprávět tvým bratřím, ve shromáždění tě budu chválit*“ (Ž 22, 23) a „*vzdám ti chválu ve velikém shromáždění a budu tě chválit před početným lidem*“ (Ž 35, 18).

Závaznou normou bylo Písmo, zvláště Nový zákon a osoba Krista samotného. Písmo bylo inspiračním zdrojem pro výzdobu bratrských sborů nápisy. Cílem Bratří nebylo vytvořit novou církev, nýbrž se pokoušeli o nápravu církve staré. Bohoslužby v Jednotě byly velmi prosté, nepotrpěli si na nádheru a množství slov. Velkou roli hrál u Jednoty také liturgický zpěv. Zpočátku Bratří nepoužívali zvláštní liturgické nádoby, až teprve na počátku 16. století se setkáváme s prostými předměty k bohoslužbám i s kostelním vybavením. Teolog Jednoty a biskup bratr Lukáš zavedl řád do čtení Písma, více ji přizpůsobil lidskému vnímání a zavedl slavení svátků.⁶⁰

Chrámové stavby českých bratří byly budovány velmi jednoduše bez nákladné výzdoby, obrazů a soch, protože za modloslužbu se pokládalo se jim klanět. Středisko života bratrské obce tvořil chrám a přilehlé budovy, v nichž přebýval kněz, jáhen nebo mohly sloužit za příbytek poutníků.

Traktáty, které byly sepsané ve 2. polovině 16. a na začátku 17. století jsou důležitým pramenem o představách a požadavcích, které kladla na umění církev. Pokud budeme hovořit o křesťanském sakrálním prostoru v obecném slova smyslu, jedná se tedy o prostor liturgický- jako místo posvátného dění. Pro vyjádření sakrality liturgického prostoru bylo nutné najít formu.⁶¹

Reformační teologové zpochybnili svátost eucharistie a s ní spojené bohoslužebné konání. Díky silícím reformačním tlakům byl svolán koncil papežem Pavlem III. v roce 1545 do Tridentu.⁶² Kardinál Gabriele Paleotti⁶³ si posteskl, že jen málo děl odpovídá cílům sakrálního umění, a že malíři a sochaři musejí být zbožnější a vzdělanější v teologii. Tridentský koncil se k problematice sakrální architektury příliš nevyjádřil. Jedním z doporučení bylo pečovat o hlavní oltář. O obnovu posvátných míst zvláště kostelů usiloval milánský arcibiskup kardinál Karel Boromejský, který si dokonce vyžádal plán milánské katedrály, aby mohl rozhodnout o umístění nového tabernáku.⁶⁴ Snažil se navrátit kostelům posvátný ráz. V roce 1577 vyšla *Instrukce o uměleckém zařízení a vybavení kostela*,⁶⁵ ta ovlivnila podobu kostelů, jejich rozvržení bylo podřízené liturgii. Presbytář tak představoval privilegované místo pro liturgii. Arcibiskup v kostele sv. Nazaro nařídil přestavbu presbytáře, vyvýšení hlavního oltáře a také intenzivnější osvětlení presbytáře úpravou kupole. Nařídil dále, aby v lodích bylo odstraněno vše, co překáží při pohledu na hlavní oltář. Na koncilu

roku 1576 konstatoval, že stavba kostela musí stát na důstojném místě, má být dostatečně velká, aby se do ní vešli farníci, dala se obcházet, a aby kněz hleděl k východu. Ve svém díle *Instructiones fabricae*⁶⁶ nechává otázky estetického pojetí zcela na úsudku architekta. Podle Karla Boromejského je nutné se poradit o formě kostela s profesionálním architektem. Za nejvhodnější formu považoval rozhodně půdorys latinského kříže, který se objevoval u římských bazilik v apoštolském období. Průčelí kostela by mělo být podle jeho názoru zdobnější než exteriér bočních stěn. Kaple má být klenutá s podlahou vyvýšenou a prostor presbytáře je nutný, co možná největší, aby poskytoval dostatek místa kléru.

Konfesijní vyhraněnost se neprojevovala ve formální podobě sakrálních staveb, nýbrž v liturgii, protože kostely nebyly většinou bořeny, ale byly využívány různými konfesemi. Kai Wenzel uvádí, že duchovní požadovali, aby pro své věřící byli dobře vidět a slyšet, tím se pro ně konstrukční problémy uspořádání prostoru odsouvaly do pozadí. Řešení architektury prostoru proto bylo závislé na volbě stavebníků, architektů a řemeslníků, kteří se podíleli na vybudování stavby.⁶⁷

V případě vedlejších kaplí a oltáře měly být podle Karla Boromejského kaple v čelech ramen křížení a v závěrech bočních lodí a kaple mohly vystupovat ven. Pro kaple považuje za vhodný půlkruhový půdorys. Žádná kaple nesmí být konstruována tak, aby stál kněz zády k hlavnímu oltáři. Zároveň myslel i na možnost, že nebude možné postavit mělké kaple, v takové případě doporučuje kaple vtáhnout dovnitř kostela.

Bratrské sbory původně neměly boční kaple, což podle Ondřeje Jakubce souvisí s očištěním. Přistavěny byly až později z iniciativy nových majitelů panství. Jak si následně ukážeme,

nechyběly boční kaple jen u bratrských sborů. Kai Wenzel⁶⁸ upozornil, že tzv. Wandpfeilerkirche s postranními výklenky v lodi nabízí vhodný příklad pro srovnání rozdílných sakrálních prostorů katolíků a protestantů. Nesporný rozdíl mezi konfesemi proto nalezneme v liturgii.

Plán novostavby jezuitského kostela sv. Michala v Mnichově vycházel z italského vzoru. Návrh kostela provedl Giovanni de Rosis. Jednalo se o široký sálový trojlodní prostor, zaklenutý valenou klenbou na mohutných pilastrech. V prostorách výklenků mezi pilíři byly umístěny kaple a nad nimi zřízeny empory. Kaple sloužily k uctívání svatých a Wilhelm V. je nechal vybavit obrazy od Hanse von Aachen ad. Architekti nacházeli inspiraci v oslavném sborníku „*Trophea Bavarica*“,⁶⁹ ve kterém je uveden mnichovský kostel do opozice vůči protestantskému sakrálnímu prostoru. Zatímco v Mnichově začali stavební práce na kostele sv. Michala, v Kralovicích spěly práce utrakvistického farního kostela sv. Petra a Pavla ke svému konci. Loď z pozdního 15. století kralovického kostela byla zbořena a nahrazena novostavbou, pro níž byl zvolen typ Wandpfeilerkirche podle italského vzoru. Rozhodnutí o výběru tvaru lodi provedl nejspíš stavebník kostela Florián Griesbeck von Griesbach, neboť byl velmi dobře obeznámen s italskými inovacemi. I pro svou zámeckou stavbu v Kačerově a Nelahozevsi zvolil typ „*villa in fortezza*“⁷⁰ Griesbeck, původně katolík, působil ve službách císaře Ferdinanda I. a ve stáří přešel k utrakvismu. Nejbližší paralely kralovický kostel vykazuje k mnichovskému. V obou kostelech byly vystavěny niky s pilastry. Zatímco v mnichovském kostele nalezneme polokruhové postranní kaple, v interiéru kralovického kostela je přízemí zazděné, avšak polokruhové výklenky se objevují v exteriéru bočních stěn. Jak

v Mnichově, tak v Kralovicích se užívalo italského stavebního typu Wandpfeilerkirche, ovšem v rozdílném stavebním řešení. V Kralovicích neplní zazděné niky žádnou funkci. Vznikají tedy rozdílná architektonická schémata na základě odlišných konfesijních představ o sakrálním prostoru. Při projektování staveb se mohly střetávat zájmy stavebníka, architekta i představeného obce. Na mnichovský kostel reagoval luterský kostel v Neuburg an der Donau, který vznikl mezi lety 1607-1614. Vlastnímu provedení předcházely několikaleté fáze plánování, z nichž se zachovala objemná dokumentace, kterou zčásti publikoval v roce 1971 Jürgen Zimmer.⁷¹ Konfesijní obsah těchto dochovaných písemností, nebyl podrobně prozkoumán.

V prvním plánu navrhl Joseph Heinz⁷² tzv. Wandpfeilerkirche. Duchovní představený však kritizoval niky mezi pilastry s tím, že upomínají na papežství církve. Objednavatel vévoda Wolfgang Wilhelm projekt chtěl realizovat, protože tuto stavební formu upřednostňoval. Vévoda církevní radě odpověděl, že neexistuje speciální stavební forma pro evangelický kostel. Nicméně představený církve trval na přepracování projektu. Do sporu vstoupil i samotný architekt projektu a ohradil se proti kritice. Argumentoval tím, že pilíře jsou nutné, neboť plní podpůrnou funkci při zaklenutí, výklenky ve stěnách byly rovněž běžné a že se mohou v luterském náboženském vyznání využívat pro svatbu, křest, pohřební slavnosti nebo mohou sloužit jako vchod na empory. Přesto tento návrh nebyl přijat. Josef Heinz stanovil, že sakrální prostor může být upraven svým užíváním, tudíž změny v architektonickém schématu nejsou nutné. Než se kostel dočkal svého dokončení, přestoupil vévoda Wolfgang Wilhelm von Pfalz

ke katolictví a kostel předal jezuitům. Ti kostel plně využívali a dokonce jim sloužil za vzor pro sakrální novostavbu v Düsseldorfu.

Přestože se čeští bratři stavěli proti kostelnímu náboženství, nacházíme u řady sborů věže. Příkladem může být nedochovaný bratrský sbor v Uherském Brodě či ve Velké Bíteši. Bratrský sbor ve Velké Bíteši nechal vybudovat Jan Diviš ze Žerotína v domě číslo 5 na náměstí. Lod' byla situována od východu k západu, fasádu zdobila renesanční psaníčka, ze západu k lodi přiléhala štíhlá věž. Chrám měl velkou výšku i hloubku. Byl opatřen i kruchtou a na východní fasádě bývaly sluneční hodiny, což odpovídalo tradici Jednoty. Stavba byla dokončena v roce 1598 a 24. května posvěcena za přítomnosti Karla st. z Žerotína.⁷³

Další z kostelů, které mívaly věž byl např. kostel sv. Marka v Přerově nebo kostel Nejsvětější Trojice v Rychnově nad Kněžnou. Výjimečné je dvou věžové průčelí kostela sv. Františka Serafínského v Lipníku nad Bečvou. Ondřej Jakubec⁷⁴ uvedl, že zvýrazněné oratoře nacházíme i u nekatolických staveb např. luteránský kostel sv. Salvátora na Starém Městě pražském, Neuburg an der Donau či Wolfenbüttel. Autor upozornil, že gotická dvojvěží se nacházela při chórech 13. a 14. století v Kouřimi, Kroměříži či Hradci Králové. Reprezentační stavba tak mohla vyjadřovat přítomnost velmože ve městě.⁷⁵ Tato skutečnost mohla souviset s požadavky kladených stavebníky nebo mohla hrát roli vůle architekta.

Respekt k tradici a vědomí její hodnoty vedlo Jednotu bratrskou i ostatní nekatolické konfese k užívání gotizujících prvků v jejich chrámové architektuře, což potvrzuje několik vedut, na kterých se nám dochovala původní podoba bratrských sborů. Co však vedlo nekatolické konfese k návratu k tradici? Co mohlo být

důvodem potřeby odkazovat na starou tradici a proč právě nekatolíci se v tak hojné míře přidržují gotiky? Odpověď můžeme hledat v postavení nekatolických konfesí, neboť stály mimo zákon. Je tedy možné, že v návratu ke gotickým formám spatřovaly možnost, jak přesvědčit své nepřátele, že i oni se hlásí k církvi, a proto nemohou být pokládány za kacíře. Za skutečné dědice staré obnovené církve se považovali luteráni, kteří gotizujícími prvky evokovali svou eklesiální představu, že nejsou sektou.⁷⁶

U bratrských sborů, jejichž původní podoba nám je známa z ikonografie, můžeme zaznamenat pogotický styl tzv. Nachgotik. Jedná se např. o dva bratrské sbory ve Fulneku, z nichž jeden se nám do dnešních dnů nedochoval. Tento sbor původně stál v Hrnčířské ulici. U druhého bývalého bratrského sboru, dnes Památník J. A. Komenského, se zachovala pouze kaple s opěrnými pilíři. Z plánu bratrského areálu ve Strážnici lze vyčíst, že bratrský sbor býval jednoduší s polygonálně uzavřeným presbytářem. Z písemných pramenů jsme obeznámeni o kostele sv. Máří Magdalény v Benátkách nad Jizerou, který nechal nově vystavět na vlastní náklady Jindřich z Donína pro potřeby českých bratří v gotickém stylu a při něm zvonici. Přesný rok výstavby kostela prameny neuvádějí. Údajně však roku 1549 si stěžoval zdejší farář podobojí kněz Albrecht králi na Jindřicha z Donína, že: „*bratry poschovává a sbory míti dopouští*“.⁷⁷ Prameny nás také informují o náhlém ochladnutí vztahů Jindřicha z Donína k českým bratřím. „*Roku 1577 byl z rozkazu p. Jindřicha z Donína, který se byl z přítele a podpůrce nepřítelem a odpůrcem Jednoty bratrské stal, zavřen dům sborní v Nových Benátkách a prodán Mikuláši Fialkovi.*“⁷⁸ V roce 1629 se o sboru hovoří jako o zpustlém kostele.⁷⁹

Přežitky gotiky se objevují během 16. a 17. století v sakrální architektuře, neboť nové stavební formy nebyly plně přijímány, proto se gotika udržela po celé 16. století.⁸⁰ Artur Kwaśniewski poukázal na to, že gotické formy se v době renesance vytvářely okolo roku 1600 v okruhu věhlasných mecenášů. Nachgotik považoval za stylové opoždění, imitování gotiky, v čemž spatřoval projevy tradicionalismu. Stavební objekt tak manifestuje socioekonomickou situaci. Styl Nachgotik bývá pokládán za pokračování anebo obnovování tradice.⁸¹ Tradice legitimizovala práva v církvi katolické i protestantské. Gotiku chápal Artur Kwaśniewski z hlediska tří aspektů jako modus, manifestace rodové i vlastní identity (kostel sv. Rocha na Strahově 1603-1611) a gotiku jako archaizaci. Renate Holzschuh-Hofer⁸² spatřovala užití gotických oken u kostela sv. Jiří v Hornu (1594-1596) jako projev Nachgotik a pokus o prezentaci stavovské svobody. Jedná se o halovou stavbu, jejíž interiér má profánní charakter. Stavba plní dvojí funkci. Na jedné straně vyjadřuje náboženské ideje a na straně druhé lze hovořit o politickém obsahu.

Ondřej Jakubec považoval většinu nekatolických stavebních podniků s výjimkou staroměstských a malostranských luteránů za tradiční.⁸³ Podle autora u nekatolických chrámů nemůžeme hovořit o stylové indiferentnosti jako tomu bylo u jezuitů. Zároveň Ondřej Jakubec upozornil na užití specifického stylu u Borgorelliho bratrských sborů v Mladé Boleslavi a Brandýse nad Labem, jejichž sjednocené prostory autor přirovnal k jezuitské architektuře v Německu. Tento typ přehledných jednolodí byl příznačný i pro luteránský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Andělské Hoře na Bruntálsku z let 1575-1594 či protestantský kostel Panny Marie v Branticích.⁸⁴

Změna postavení nekatolických konfesí nastává vydáním Rudolfova majestátu roku 1609, který měl být zárukou na svobodnou volbu náboženství českých stavů. Majestát narušil výsadní práva katolíků, kteří mohli jako jediní stavět katolické kostely, školy a univerzity. Císařovo rozhodnutí znamenalo vítězství nekatolické opozice, u které vyvolalo nadšení, naopak katoličtí politikové protestovali.⁸⁵ Majestát znamenal zrovnoprávnění s katolíky a povoloval nerušeně vykonávat náboženskou praxi, stavět kostely a školy. Rudolfův majestát se však nestal zárukou smíru a klidu v zemi, ba právě naopak. Po vydání Majestátu se centrum pozornosti nekatolíků obrací na Betlémskou kapli. Na kazatelský úřad byly navrženi dva kandidáti, ale rozhodnutí se neobešlo bez střetnutí zájmů. Defensoři počítali s bratrským duchovním Matějem Cyrem.⁸⁶

Majestát byl však pouze dočasným vítězstvím nekatolické strany. Vzájemná konkurence mezi katolíky a protestanty se nejvýrazněji projevila v Praze. Majestát vyvolal horlivé budování kostelů jak u luteránů tak i Jednoty bratrské. Vedle se sebe tak stanuly luteránské a bratrské sbory. Oba luteránské farní kostely v Praze, lze chápat jako potřebu reprezentovat konfesijně politické zájmy. Na podobu kostelů mohly mít spíše vliv politické zájmy než samotná liturgie. Nároky stavebníků se odrážely v architektonické formě. Ambiciózní stavebníci si někdy vytipovali určité stavby jako vzory pro své vlastní a poté posílali své architekty na cesty, aby je nastudovali.⁸⁷ Následně museli pro své stavebníky vypracovat plány podle jejich představ. Již Erich Bachmann zjistil, že náboženská situace se odrážela ve stavbách kostelů v pražských městech, protože zde působilo vedle sebe hned několik konfesí.⁸⁸

Svá nově získaná práva se snažili protestantští stavové manifestovat prostřednictvím nově vybudovaných staveb. Tyto snahy se projevovaly při stavbě luteránského staroměstského kostela, k němuž byl položen základní kámen 27. července 1611.⁸⁹ V salvátorském kostele se spojily prvky gotické tradice s prvky renesančními, kdy se zde jedná o styl Nachgotik, jenž byl rozšířený po celé střední Evropě, proto bývá kostel hodnocen jako méně inovativní. Kolem roku 1600 se gotické tvarosloví stalo charakteristickým znakem pro kategorii „kostel.“ Nicméně stavebníci spatřovali v gotických prvcích kostelní znak. Král Ferdinand I. dával přednost gotické formě v případě návrhu kruchty pro katedrálu sv. Víta v Praze, protože projekt, který předložil italský mistr Giovanni Campione se císaři zdál barbarský.⁹⁰ Budování chrámové architektury v pozdně gotickém stylu nalézalo značnou oblibu.

Architektura bratrských ani luterských sborů nevykazovala rysy konfesijní vyhraněnosti, což ovšem neplatilo pro vnitřní vybavení kostelů. Na rozdíl od luteránů bratrské sbory neměly ve svých interiérech ani obrazy, ani epitafy. Podle Pavla Vlčka se během 16. století nevytvořil specifický nekatolický typ a reformační představy nebyly prosazovány kvůli vůli přizpůsobit se katolickým chrámům a strachu z výsměchu.⁹¹

4. Bratrské sakrální stavby v Čechách

4.1. Bývalý bratrský sbor v Mladé Boleslavi

Pro stavbu nového sboru koupil Arnošt Krajíř z Krajku pozemek v roce 1544 a vypracováním plánu pověřil italského architekta Mattea Borgorelliho, který pobýval v Mladé Boleslavi v průběhu 50. let 16. století. Rozkvět náboženské obce a budování sboru zajišťovala ochrana boleslavské aristokracie. Náboženská obec zde vznikla již od poslední čtvrtiny 15. století, ale rozvinula se zvláště v 16. století pod záštitou rodiny Krajířů.

Sbor navrhl architekt jako krátkou trojlodní halu, jejíž hlavní loď byla uzavřena apsidálním závěrem. Fasáda má trojúhelníkový štít s volutami a bývala zdobena sgrafitem. Michal Šroněk⁹² se domnívá, že se Bratři inspirovali italskou bazilikou, protože chtěli obnovit prvotní raně křesťanskou církev. Ondřej Jakubec i Petr Macek spatřují v boleslavském sboru zcela oprávněně návrat k apoštolské tradici. Správné tvrzení autorů dokládají i slova Jana Amose Komenského, který hned na několika místech ve svém díle zdůrazňuje, aby církev následovala apoštolského příkladu.⁹³

Sotva se sbor dočkal svého dokončení, byl vzápětí uzavřen z nařízení Ferdinanda I. v roce 1547. Arnošt Krajíř z Krajku nemohl i nadále vystupovat jako ochránce Jednoty. Otevření se sbor znovu dočkal v roce 1553 a narychlo byl dokončen v zimě v průběhu let 1553-1554. Arnošt Krajíř z Krajku se snažil získat povolení pro stálou činnost bratrského sboru. Když zemřel v roce 1555, jeho nástupci se nepodařilo situaci zvrátit, a proto sbor zůstal uzavřen. Když se Ferdinand odstěhoval do Tyrol v roce 1567, byl sbor znovu otevřen, ale Kunrád, Adam a Karel Krajíř jej přikázaly opět

zavřít. V době projednávání České konfese byl v roce 1575 otevřen a fungoval bez přerušení do roku 1600.⁹⁴ Mezitím však zemřel v roce 1588 Adam Krajíř poslední potomek boleslavské linie. Mladá Boleslav padla do rukou římského katolíka Jiřího z Lobkovic, ale ještě ten samý rok ji získal Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, který se hlásil k utrakvismu a tíhnul k luterství. Po vyhlášení Rudolfova protibratrského mandátu roku 1602 byl sbor znovu uzavřen. Před vydáním Rudolfova majestátu v roce 1608 byl otevřen. Majetek bratří odkoupil za 3000 kop Petr Vok z Rožmberka hlásící se k Jednotě bratrské. Roku 1623 jej získala katolická církev, která ho nechala vysvětit na kostel sv. Václava. Nebylo již dovoleno nazývat ho sborem.

Pavel Vlček⁹⁵ považuje boleslavský sbor za renesanční stavbu a uvádí, že záklenky oken nemají formu hrotitou, nýbrž se jedná o segmentové záklenky, užívané v renesanci. Podle autora nevyjadřuje gotický detail romantickou touhu návratu ke starému a není ani historismem, tím méně přežíváním středověké tradice. Domnívám se, že v případě mladoboleslavského sboru se jedná o pogotický styl, vědomý návrat ke gotice. Jednota užívala v hojně míře gotizující prvky ve snaze vyvrátit představy o kacířství. Zdá se proto, že návratu ke staré tradici přikládala hlubší význam.

Podle Ericha Bachmanna⁹⁶ se Bratří nechali inspirovat raně křesťanskou bazilikou. Stavba stojí zcela osamoceně mezi bratrskými sakrálními stavbami, přestože vznikla podle projektu italského architekta. Empory nad bočními loděmi bratrského kostela patří mezi tradiční halové dispozice s emporymi, vyskytující se jak v německé pozdní gotice, tak v Čechách, neboť Erich Bachmann uvádí, že Betlémská kaple měla nejspíš také empory.⁹⁷

Podle Jarmily Krčálové představuje mladoboleslavský sbor první renesanční tribunovou pseudobaziliku v celém Zápálí. Podobně jako kostel sv. Pavla v Brandýse nad Labem je i boleslavský sbor trojlodní s nepřímým osvětlením hlavní lodi. Zdá se, že Matteo Borgorelli si na brandýském sboru zkoušel své schopnosti, které vzápětí zužitkoval u boleslavského sboru. Oproti boleslavskému sboru nebyly do brandýského vestavěny tribuny. Závěr boleslavského sboru je větší než polokruh. Pavel Vlček se domnívá, že polokruh, který ukončuje hlavní loď, se vyskytoval i u katolických chrámů, a proto nelze hledat spojitost s starokřesťanskými chrámy, ale s teorií o dokonalosti kruhu.⁹⁸

Jednotného prostoru u obou sborů dosáhl architekt výškově i šířkově neodděleným závěrem bez triumfálního oblouku. Toto pojetí prostoru se objevuje i u luteránů u kostela sv. Salvátora na Starém Městě.⁹⁹

Výzdoba bratrského sboru se omezovala jen na citáty z Písma umístěných na stěnách. Prostá výzdoba interiérů bratrských sborů tak patrně souvisela s textem Písma. Jan Amos Komenský vycházel z Bible i ve svém díle, kde píše: „*církev řádem a kázni ozdobenou (což dar tvůj byl)*“.¹⁰⁰ V presbytáři sboru nalezneme malované erby rodiny Krajířů z Krajku. Výzdobu presbytáře si objednal Arnošt Krajíř z Krajku, čímž chtěl reprezentovat nejen vlastní osobu, nýbrž i rodovou tradici. Jednota bratrská by nejspíš tento druh výzdoby v nejvýznamnější části chrámu nenechala provést.

V kontrastu s prostě pojatým interiérem se klenba boleslavského sboru se sgrafitovou výzdobou jeví jako reprezentativní. Plochu klenby člení geometrická síť štukových žeber vytvářejících kazety. Klenbu lodi zdobí andělé s tabulkou

lebkou a zeměkoulí. Anděl byl již ve středověku chápán jako bytost, jejímž posláním bylo udržovat s lidmi kontakt a zjevovat se jim. Klenba boleslavského sboru by mohla představovat obyvatele nebeského města a věřící jsou zváni, aby se připojili. Liturgie je okamžikem, který umožňuje spojení nebeského i pozemského.¹⁰¹

V Ikonografii ve 20. a 30. letech 15. století¹⁰² se objevil nový typ zobrazení, který se prosadil v novověku, putto, nahé buclaté děti, objevující se v iluminovaných rukopisech i malířství. Anděl býval považován za společníka i podněcovatele. Postava anděla se objevovala v uměleckém vyjádření víry. Andělé jsou spjati se zobrazením Boží slávy. V Písmu se píše: „*Chvalte Hospodina z nebes, chvalte ho ve výšinách! Chvalte ho, všichni jeho andělé, chvalte ho, všechny jeho zástupy.*“ (Ž 148, 1-2) Valenou klenbu s lunetami a kazetováním nalezneme v luteránském kostele sv. Archanděla Michaela v Branné-Kolštejně. Jedná se o neorientovaný jednolodní sálový prostor bez odsazeného presbytáře. Longitudinální prostor kostelní lodi je na obou koncích uzavřen třemi stranami oktogonu.¹⁰³

4.2. Kostel sv. Šimona a Judy v Praze na Starém Městě

První zmínka o místě, kde stojí kostel sv. Šimona a Judy v Praze pochází z roku 1354 a další zprávy do roku 1433. Ve 14. století býval v místech kostela špitál pro chudé, který nechal založit Bohuslav Olbramovic, syn Olbrana Menhartovice. Dříve nesl tedy špitál název po Bohuslavovi. Při špitále se nacházela kaple sv. Šimona a Judy, která měla vlastního duchovního správce.¹⁰⁴

Kaple sv. Šimona a Judy byla vysvěcena arcibiskupem Arnoštem (1344-1364). V období mezi lety 1344-1357 došlo pravděpodobně k vysvěcení kostelíka. Od 16. století byl kostel v držení českých bratří. Roku 1608 byl kostel rozšířen na náklady Modtina Fruveina. Václav Vilém z Roupova zakoupil asi v roce 1615 pro české bratry „*jistej dům a při něm starý kostelík, založený sv. Šimona a Judy*“¹⁰⁵ a odevzdal Bratřím místo k rozšíření a postavení téhož kostela.¹⁰⁶ Na vyobrazení od Jana Kozla a Michala Peterleho z Annabergu z roku 1562 není možné kostel přesně identifikovat. Pohled na Prahu od Filipa van den Bossche z roku 1606 ukazuje malý kostel s vysokými okny a trojúhelným štítem v průčelí. Ihned poté, co Bratři získali pozemek pro stavbu, započali se stavbou do konce roku 1615. Údajně však nevznikal v místech původního středověkého kostela, nýbrž na místě měšťanského domu, jehož část konstrukcí se skrývá v obvodové zdi.¹⁰⁷ Náklad na stavbu činil přibližně tři tisíce kop míšenských.

Přestavba byla dokončena roku 1618 a sloužila německým luteránům. Je zřejmé, že původní kostelík sv. Šimona a Judy býval gotický. Ze zprávy kardinála Caraffy vyplývá, že se jednalo o dva kostely, které tvořily jeden celek. V relaci se hovoří o kostelech „*dosti rozlehlých a velkých, jednoho pro Němce, druhého pro Čechy.*“¹⁰⁸ Jednota ještě působila v Betlémské kapli, poté byl kostel sv. Šimona a Judy slavnostně předán B. Matoušem Konečným k užívání. Roku 1617 se zřítla klenba, což pozdrželo stavbu, nicméně 14. června 1620 byl sbor slavnostně vysvěcen.¹⁰⁹ Roku 1618 proběhly i úpravy starého kostela pro potřeby německých luteránů a tak vedle sebe stály dvě protestantské modlitebny. Nicméně oba kostely sloužily českým bratřím jen po velmi krátkou dobu.

Z roku 1685 pochází pohled na Prahu od Folperta van Ouden Allena¹¹⁰, kde je zachycen kostel sv. Šimona a Judy s věží a v okolí se rozprostírají drobné domky. Od roku 1687 pokračují práce na stavbě nemocnice a kláštera. Provinciál P. Mayer nechal kostel roku 1721 upravit, pořídit nové oltáře, malby, řezbářská díla a nechal zařídit sakristii. Úpravy interiéru kostela probíhaly mezi lety 1706-1712. Roku 1719 byl nad sakristií vybudován trakt pro mladé bratry a roku 1731 došlo k vysvěcení hlavního oltáře. Exteriér kostela byl zbarokizován. Na kresbě z roku 1750 od F. B. Wenera je kostel zachycen ve své barokní podobě, průčelí severní lodi je upraveno jako obytný dům. Nakreslen je tu i klášter, kde je viditelné západní, východní a severní křídlo rajského dvora.

Výrazné barokní úpravy fasád z 20. let 18. století s okenními otvory staršího data nalezneme na jižní a západní straně. Závěr kostela se obrací do malého nádvoří uzavřeného budovami bývalého špitálu Milosrdných bratří.¹¹¹ Západní průčelí bez věže s mohutným štítem rytmičují tři okenní osy, oddělené pilastry, které jsou při nárožích zdvojené. Pilastry mají ionské hlavice, aticko-ionské patky. Pilastry nesou kladí s trojdílným architrávem. Ve střední partii přerušuje kladí vybíhající okno a architráv narušují i boční okna. Střední okno lemuje šambrána se stlačeným záklenkem. Nad záklenkem se nachází kartuše, tvořící výplň tympanonu segmentového štítu. Modelace okna připomíná podobu oken nádvoří Clam-Gallasova paláce v Praze.¹¹² Konstrukce okna má ještě gotizující členění, připomínající trojice jeptišek. Štít s vertikálními prvky navazuje na členění spodní části. Střed je rámován pilastry s akantovými hlavicemi. Ze střední partie štítu vybíhají do obou stran křídla na koncích volutově stočená. Celý štít

spočívá na vysokém soklu. Střední partii štítu mezi pilastry prolamuje nika s konchou a mušlí. Klenák prořezávají tři kanely.

Severní část se projevuje nearchitektonickou stěnou s polovičním štítem. Stěnu v ose prolamuje obdélné okno obytného charakteru s páskovou šambránou. Pod oknem se nalézá kruhový větrací otvor, kde nejspíš původně bylo okno.

Jižní vstupní průčelí se shoduje architektonicky se západním. Střední pole vymezují svazkové pilastry, z nichž střední je konkávní. Boční pole ukončuje dvojice pilastrů. Střední pole završuje segmentový štít, který oblamují pilastry, tympanon je zdoben kartuší. Štít dekorují kamenné sochy sv. Judy Tadeáše a sv. Šimona a ve vrcholu štítu je umístěna socha archanděla Michaela.¹¹³ I zde zasahují okna do architrávu, segmentově se vzdouvající. Ve středním poli pod oknem je prolomen vstupní portál.

Věž se svou fasádou odlišuje detaily od spodní partie, avšak nelze určit zda fasáda věže vznikla ve stejné době. U korunní římsy nalezneme jinou profilaci římsové desky. Hlavice pilastru na věži má ionský charakter. Stejný řád se opakuje i ve vyšším podlaží, což může buď ukazovat na neznalost architekta nebo stavebníka. Pilastry jsou i na věži na vysokém soklu bez dalšího zdobení.

Střecha kostela je sedlová, krytá prejzy. Pultové vikýře jsou umístěny ve dvou řadách po pěti nad sebou. Střechu věže tvoří bání s oktogonální lucernou. Úprava západního i jižního průčelí vznikla jednotně v jedné barokní fázi.

Severní průčelí je prosté nearchitektonicky členěné, ukončené fabionovou římsou.¹¹⁴ Průčelí rozděluje v přízemí stěna ze

zaniklého objektu, který byl zaklenut valenou klenbou, jak dokazuje zbytek náběhu klenby. Do přízemní části byl proražen vstup.

Polokruhové zakončení kostela má výše umístěnou korunní římsu než jižní průčelí. Polokruhový závěr zesilují čtyři opěráky, přerušené římsou s kamennou profilací. Mezi opěráky je prolomená trojice oken, z nichž střední bylo nověji zazděno a shoduje se s okny v jižním průčelí. Zachovaly se původní polokruhové záklenky. Okna nerámují žádná ostění. Pod nejsevernějším oknem závěru se nalézal vstup do krypty. Na polokruhový závěr navazuje sousední stavba bývalého menšího kostela s polygonálním ukončením. Překryla jej přístavba předsíně a oratoře nad ní, proto se tento závěr navenek neprojevuje.¹¹⁵

Pod prostorem presbytáře se nachází krypta, která byla vložena dodatečně ve 2. polovině 17. století. Krypta u bratrského sboru neměla logický smysl. Kryptu zpřístupnilo šnekové schodiště v prostoru věže. Vyvýšený presbytář na úrovni přízemí se výškově ani šířkově neodlišuje od průběhu lodi, neboť triumfální oblouk je nevýrazný. Klenba závěru je zaklenuta pěti trojúhelnými výsečemi, z nichž nejbližší k lodi po každé straně se opírá do přízedních pilířků. Ty chybějí ve vrcholné části závěru, protože byly zřejmě odstraněny v době barokních úprav. Přízední pilíře bez patek ukončují bohatě profilované hlavice, odpovídající vrcholně barokní modelaci. Presbytář je osvětlen dvojicí oken a třetí bylo zazděno v době, kdy vznikl barokní oltář.

Triumfální oblouk je poměrně jednoduše řešen. Tvoří jej úzký pas bez profilace. Pas vychází z přízedního pilíře. Presbytář od lodi odděluje chórová přepážka.

Do lodi byla dodatečně vložena kruchta, která sakrální prostor chrámu nenarušila. Loď je zaklenuta valenou stlačenou klenbou,

prolomenou třemi páry lunetových výsečí. Úzká přidaná žebra s gotizující profilací vytvořila síťový vzor. Klenba lodi se neshoduje se zaklenutím presbytáře. Hlavní loď byla oproti bočním lehce rozšířena a prodloužena a boční lodě se do hlavní lodě otevíraly trojicí polokruhových oblouků¹¹⁶ V jižní boční stěně je umístěna trojice kaplí, která jsou zaklenutá velmi stlačenou klenbou a nad nimi probíhají empory. Přízední pilíře plní tektonickou funkci, opět chybí patky. Empory jsou zaklenuty stlačenou polokruhovou klenbou. Severní stěna lodi je téměř shodná. Střední kapli zdobí nástropní štukatura. Jižní stěnu nad emporou prolamují okna. Hudební kruchtu vynášejí štíhlé pilířky s pilastry na čelní a vnitřní straně. Pilastry mají jednoduchou profilaci patek. Hlavice je toskánského řádu. Poprsnice kruchty se shoduje s poprsnicemi empor. Kruchtu podklenula valená klenba prolomená třemi páry styčných lunetových výsečí. Ve středním poli západní stěny se objevuje záklenek patrně ze staršího vchodu do chrámu. Předsíň v přízemí a malá oratoř v patře spojuje závěr bývalého menšího severního kostela se závěrem pozdějšího kostela sv. Šimona a Judy.

Bývalá severní loď bratrského kostela je na rozdíl od chrámové lodi rozdělena na dvě podlaží. Původně se jednalo o převýšený sakrální prostor. Klenba je jednotná polokruhově valená. Lunety klenby v prvním patře byly stržené.¹¹⁷ Nad prvním patrem vznikly trémové stropy. Půdní prostory nad kostelem zpřístupňuje šnekové schodiště ve věži.

V současné podobě se kostel jeví jako jednolodní hala s přilehlým traktem na severní straně, která je uzavřena polygonem. Severní kostel využívali němečtí luteráni. Kostel sv. Šimona a Judy nevznikl přístavbou ke staršímu chrámu, nýbrž

adaptací jednoho kostela, který je v severním traktu a v hlavní lodi obsažen. Prostor tak, jako ho známe dnes, vznikl přestavbou v roce 1632. Původní podobu chrámu zachycuje Sadelerův pohled, kde je kostel vyobrazen v podobě krátké svatyně a opěráky a vysokými okny.¹¹⁸

Z archeologického výzkumu vyplývá, že se v prostoru kostela nacházely gotické zdi. Nejasná zůstává podoba jižní průčelní zdi. Renesanční bratrský chrám byl ve své době neobvyklou stavbou díky halovému trojlodí šířka 25, 5 m a téměř shodnou délkou. Závěry ukončující na východě všechny tři lodi byly mělké. Severní polygon se dochoval dodnes, střední polygon byl širší, ale jižní závěr se nedochoval. Původně býval chrám nižší přibližně do vrcholu arkád 12m, nižší byla i okna.¹¹⁹ Nalezené hrany oken západního průčelí bratrského chrámu ukazují, že pozdně renesanční kružby byly druhotně použity při přestavbě. V severním průčelí na východní straně bylo zrušeno původní okno. V souladu s bratrskou ideologií býval sbor prostý, proto nepřekvapí výskyt prostých pásových klenebních patek. Je možné, že v chrámu byly původně vestavěné empory i boční lodě.¹²⁰

Dnes již zaniklý středověký kostelík sv. Šimona a Judy, který sloužil českým bratřím, získali Milosrdní bratři po porážce stavů na Bílé Hoře. Údajně dostali oba kostely od Ferdinanda II. z vděčnosti, neboť mu vyléčil ruku lékař řádu Gabriel Ferrara. V dekretu, který vydal Ferdinand II. roku 1620 ve Vídni, nařídil, aby Milosrdní bratři dostali chrám sv. Šimona a Judy v Praze s domem a zahradou. Jakmile bratři nabyli majetku, přistoupili k přestavbě. Ze starého kostela německých kalvinů nechali zřídit nemocniční sál. Zanikla také hlavní loď bratrského kostela, Milosrdným natolik nevyhovovala, že investovali prostředky do vybudování nového,

který byl vysvěcen 24. září 1632.¹²¹ S obdobnou situací se setkáváme i v případě luteránského kostela Nejsvětější Trojice na Malé Straně, který získali karmelitáni a začali s přestavbou, která byla finančně náročná. Kostel zasvětili Panně Marii Vítězné a změnili orientaci stavby. Důvodem tak rozsáhlých přestaveb u obou kostelů mohl být fakt, že se potřebovali vypořádat s jakoukoli vzpomínkou na nekatolické chrámy. Proto ho přestavěli na jednodušší kostel tím, že sloučili střední a jižní loď. Arkádové oblouky severní lodě nechali zadržet. Renesanční průčelí s gotickými reminiscencemi se nedochovalo.¹²²

Novostavba odpovídala biblickému popisu Šalamounova chrámu v Jeruzalémě. Loď kostela měla šířku dvacet loket a délku čtyřicet loket, výška méně než třicet loket a šířka kaplí deset loket.¹²³ Poněkud náročněji bylo pojato západní průčelí. Obě průčelí byly zdobeny volutovými štíty. V případě bývalé severní lodi štít postupně zanikl, což se stalo při vrcholně barokní přestavbě. Štít existoval v roce 1685 a severní boční loď byla již zaklenuta. Po této klenbě se zachovaly jen otisky v půdním prostoru, nicméně lze předpokládat, že existovala v roce 1632.¹²⁴ Podoba polokruhového závěru zůstala zachována. O dalším průběhu úprav během 17. století nejsme informováni. Až do počátku 18. století byl doplňován mobiliář. V letech 1720-1721 byl zvýšen vchod do chrámu a postavena věž a roku 1721 bylo vybudováno nové průčelí.¹²⁵

Člankování průčelí kostela sv. Šimona a Judy je pokročilejší než např. u kostela Nejsvětější Trojice ve Spálené ulici od Okaviána Broggia, u kostela sv. Voršily od Marca Antonia Canevalle na Národní třídě či u kostela kajetánů na Nerudově ulici.¹²⁶

4.2. Kostel Nejsvětější Trojice v Rychnově nad Kněžnou

Roku 1577 se ujal rychnovského panství Burjan Trčka z Lípy, který 4. března 1587 panství Rychnov postoupil Kryštofu Betenglovi z Neyenperka a na Borohrádku za 33 075 grošů českých.¹²⁷

Kryštof pocházel z bohaté měšťanské pražské erbovní rodiny, která byla švýcarského původu. Pro své hospodářské plány potřeboval vytvořit základnu, proto spojil rychnovské panství se statkem borohrádeckým pod jednu správu. Požíval všeobecné vážnosti a zastával rozličné politické funkce, proto není divu, že byl roku 1582¹²⁸ zvolen za člena poselstva zemského sněmu českého k římskému sněmu do Augšpurku, kde byla projednávána otázka o získání příspěvku země k boji proti Turkům, kteří ohrožovali Evropu. V roce 1582 potvrdil městu Rychnovu předešlá privilegia.¹²⁹

V době, kdy se stal majitelem panství, byl již uznávaným velmožem, který vynikal bohatstvím i rozhledem. Původně se hlásil ke katolickému náboženství, ale později přešel k vyznání českobratrskému. Přízeň ke katolickému vyznání ukazují i některé jeho objednávky uměleckých děl. Augustinián P. Valentin Waidner ve své kolovratské kronice *Vestigia Rotae in Aquilam commutatae*¹³⁰ potvrzuje, že Kryštof Betengel byl katolíkem. Waidner dále píše, že syn Kryštofa st. Betengla a Evy z Volšan Jan Betengel zemřel na studijní cestě po západní Evropě v Lyonu roku 1587. V tomto městě byl i údajně pochován v chrámu sv. Petra, což by nebylo možné pokud by nebyl také katolíkem.

Betengel přikoupil ke svým statkům roku 1588 od Albrechta Absolona z Ledské dvůr Dobřínov.¹³¹ Kryštof disponoval

neobyčejným bohatstvím a Bohuslav Balbín o něm slýchal, že byl vlídným pánem a snažil se spory řešit smírně a spravedlivě.¹³²

V roce 1594¹³³ Kryštof Betengel založil pro potřeby českých bratří kostel Nejsvětější Trojice na místě starého hradu. Stavebník se zřejmě nechal inspirovat kostelem Nejsvětější Trojice v Opočně, který měl původně také věž v průčelí.¹³⁴ Opodál rychnovského kostela nechal postavit jednopatrovou zvonici, do níž pořídil zvon, na jehož dolním okraji se nalézal nápis: *„Léta páně 1594 ve čtvrtek po sv. Duchu založen a 1602 při sv. Trojici dostaven i posvěcen jest kostel k slávě jména božího, k němuž připojen jest zvon tento vše nákladem urozeného pána pana Jana Kryštofa staršího Betengle z Neyenperku a Rychnově a Boruhradku, kterémužto zvonu mistrem byl Jan Benešovský z Moravský Třebový.“*¹³⁵

Tento původní renesanční kostel, ve kterém přetrvávaly gotické prvky, dotvářel dominantu rychnovského panoramatu. Původní podoba bratrského sboru je nám známa z neznámého obrazu nacházejícího se nad hlavním schodištěm kolovratského zámku v Rychnově nad Kněžnou. Zde je vyobrazen jako jednolodní kostel s lomenými okny, věží v západním průčelí a opěrnými pilíři, které naznačují, že hlavní loď bývala zaklenuta klenbou. Spodním podlažím této věže se procházelo do kostela. V kostelní předsíni pod věží stála socha sv. Kryštofa. Pozemek pro kostel byl rozšířen v roce 1597. Podle piaristické kroniky byl kostel značné výšky i rozlohy.¹³⁶ Podle Mojžíra Horyny byla mohutná čtyřhranná zvonice, nacházející se poblíž kostela, dostavěna roku 1604.¹³⁷ Za Eustacha Betengla z Neyenperka byl kostel dokončen.¹³⁸ Po bitvě na Bílé Hoře byl sbor uzavřen.¹³⁹ Od roku 1627 byl kostel opuštěn a 15. srpna roku 1666 ho posvětil Matyáš Ferdinand z Bilenberka, který byl prvním hradeckým biskupem.

Během třicetileté války přešlo panství na Albrechta Libštejnského z Kolovrat. Jeho syn František Karel nechal zřídit v kostele rodinnou hrobku Kolovratů Libštejnských v roce 1669¹⁴⁰ a rozhodl se postavit velkolepý barokní zámek. Za vhodné místo byl zvolen mírný svah pod kostelem Nejsvětější Trojice. Stavební místo začalo být upravováno již od roku 1570.¹⁴¹ František Karel nechal roku 1663 kostel i zvonici posvětit arcibiskupem kardinálem Harrachem, nevíme, zda došlo k nějaké barokizaci kostela za tím účelem nebo byly prováděny nějaké změny ve vybavení.¹⁴² Byla odstraněna fara i škola. František Karel z Kolovrat začal stavět nový zámek roku 1676 a stavba byla dokončena v roce 1690.

Poté se roku 1704 ujal zámku jeho syn Norbert Leopold hrabě Kolovrat Libštejnský, který nechal opravit zámecký kostel a začal uvažovat o založení piaristické koleje a školy při zámeckém kostele.¹⁴³ Za tím účelem pozval do Rychnova rektora koleje P. Athanasia od sv. Josefa, kterému ukázal zámek, kostel a místo, které si pro vybudování koleje vybral. Následujícího roku se hrabě zastavil v Mikulově, aby plánovanou fundaci projednal s provinciálem řádu P. Klementem od sv. Filipa. Také v roce 1706 navštívil v této záležitosti piaristy v Litomyšli. V roce 1712¹⁴⁴ se pak rozhodl zřídit při kostele loretánskou kapli a požadoval, aby se úkolu zhostil zkušený architekt, od něhož si vyžádal nákres pro průčelí i kapli. Požadavky hraběte dobře splnil architekt Jan Blažej Santini, který byl v Itálii a měl patřičné zkušenosti. Když byl návrh hotový, odvezl ho hrabě do Vídně, kde ho předložil provinciálovi k posouzení. Provinciál měl poté návrh projednat na kapitule v Mikulově. Sám hrabě chtěl poznat původní ideu Lorety, a proto odjel do Itálie. Navštívil i římskou kolej sv. Pantaleona¹⁴⁵ Kaple byla

posvěcena 24. března 1714 biskupem hradeckým Janem Adamem hrabětem z Mitrovic.¹⁴⁶

Loretánskou kapli umístil architekt zvenčí doprostřed průčelí. Betenglův sarkofág byl umístěn pod věží. Hrabě dal vystavět roku 1713 vysoké západní průčelí s jónskými pilastry a původní věž bratrského sboru nechal zbořit. V roce 1733 byl kostel vybělen, protože nevypadal podle představ domu božího, neboť byl až po římsu zelené barvy,¹⁴⁷ která byla oblíbená v renesančním období. V roce 1798¹⁴⁸ byl kostel značně poškozen požárem sousední koleje a řád piaristů opustil město. Následně se zřítíla i klenba.

Choť Františka Antonína Kolovrata Libštejnského Rosa Libštejnská, rozená Kinská dala popud k nákladné obnově kostela. V roce 1837 započaly přípravy a 14. června 1838 byl položen základní kámen, na kterém byla zaznamenána jména zakladatelů, doba stavby a jména duchovenstva. Nápis ukončuje rektor piaristické koleje Roman Ježovský.¹⁴⁹

Roku 1838 byla kostelu pořízena dřevěná střecha a započalo se s opravami. V letech 1838–1844 byl kostel novogoticky upraven podle návrhu architekta Františka Pavíčka.¹⁵⁰ Zachováno zůstalo Santiniho průčelí a prostory předsíní, kruchty a loretánské kaple.¹⁵¹

Kostel je jednolodní, obdélný, s pětibocí uzavřeným presbytářem, který je zevně obestavěn sakristií (zbytkem piaristického gymnasia) s oratoří a emporou po stranách. Vnitřek kostela je sklenut novogotickou křížovou žebrovou klenbou. Triumfální oblouk je bohatě profilován. V západní části stojí pozdně gotická kruchta.¹⁵² Předsíň kostela je zaklenuta kupolově. Kostel se nachází na vrcholu návrší a níže je potom položen zámek. Monumentální západní průčelí je kolmé k prodloužené ose zámku. Průčelí navazuje na osu východně orientovaného kostela jen jižní

třetinou.¹⁵³ Kostel je vzhledem k zámku postaven šikmo. Santiniho záměrem bylo, aby pohledově i osově provázal obě stavby s tím, že průčelí zámeckého kostela bude dominantou celého návrší. Proto průčelí oproti ose zámku pootočil. Obě stavby tak tvoří dominantu města. Kostel se zámkem propojil dvěma symetrickými chodbami. V místech zalomení chodeb byly postaveny kapličky na šestibokém půdoryse.¹⁵⁴ Do středu průčelí byla vestavěna obdélná loretánská kaple s valenou klenbou, navazující na osu celého zámku. Po jejích stranách se nacházejí dva oválné prostory. Na severní straně se na ni napojuje kaple Pražského Jezulátka¹⁵⁵ a na jižní straně se nachází předsíň kostela.

Západní průčelí je sedmiosé konvex-konkávně zprohýbané. Průčelí Santini pojal jako otevřenou náruč. Střední tři osy předstupují proti divákovi. Další osy tvoří boky středního rizalitu, konvexně vypnuté. Pilastry nad středním rizalitem vynášejí kladí. Obě podlaží spínají vysoké římsko-jónské pilastry, které bohatě člení průčelí. V přízemí jsou dva portály a v patře se nacházejí tři okna, z nichž střední je největší. Supraporty a suprafenestry mají křivkové římsy, z nichž je patrná inspirace Borrominim.¹⁵⁶ Ve střední ose přízemí je nika, v jejíž stěně je umístěno okno. Po stranách střední osy štítu jsou skrojená křídla. Za tímto štítem se zdvihá bání s lucernou a symbolem Nejsvětější Trojice.¹⁵⁷

Mnohé badatele vedla podobnost průčelí chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně v Praze s rychnovským kostelem k závěru, že autorem obou staveb byl tentýž architekt. Vztah Norberta Leopolda Kolovrata Libštejnského k jezuitskému chrámu na Malé Straně uvedla na pravou míru Milada Vilímková. Podle autorky tak hrabě vyjádřil přání, aby se průčelí rychnovského kostela podobalo pražské fasádě.¹⁵⁸

4.4. Kostel Jana Amose Komenského v Kostelci nad Orlicí

Radnímu písaři Jiřímu Škopovi a Nikodému Strejčkovi můžeme připsat hlavní podíl na přípravách výstavby bratrského kostelíka na Rabštejně. Pozice Bratří v radě města stoupla až když si postavili vlastní kostel. Jaroslav z Pernštejna se však stavěl negativně vůči Bratřím v letech 1547 a 1548. Za městem stála údajně kaple, která byla postavena z odkazu Anny Brázdové, která na stavbu věnovala 50 kop míšenských.¹⁵⁹ V kapli se konali bohoslužby v roce 1578 a po nějaké době již kapacita kaple nepostačovala, neboť téměř polovina obyvatel města Kostelce nad Orlicí se hlásila k bratrské víře. Bratří se scházeli nejprve ve světnici u vdovy Kateřiny Nožířky. Z Brandýsa nad Orlicí přišlo několik Bratří i do Kostelce. Pro stavbu kostela bylo vybráno dominantní místo na Rabštejně. Jednalo se o bývalé opevněné místo a popraviště na ostrohu, proti přístupové cestě od Častolovic do města. Ostroh vynikal nad hradební příkop. Pro kostelík byl zvolen druhý nižší ostroh a děkanský chrám byl jeho přímým protivníkem. Volba místa byla dána očividnou opozicí kališníkům.¹⁶⁰ Vladimír Fidler uvádí jako dobu vysvěcení kostela rok 1581,¹⁶¹ avšak v pamětních knihách se objevují různá data výstavby 1583¹⁶² a 1585.¹⁶³ Prameny uvádějí, že Jiří Škopa zemřel v roce 1583 a dočkal se vysvěcení kostela.¹⁶⁴

U kostela se nacházela bratrská škola, špitál a hřbitov. Nálezy kosterních pozůstatků byly objeveny v roce 1934. Po deseti letech od vybudování kostela postavili Bratří kolem něho zeď patrně z důvodu bezpečnosti. V Pamětní knize kosteleckého děkanství, napsané děkanem Karlem Bochem, nalezneme kromě inventáře a popisu kostela i tuto zprávu: „*Kostel od kamene založený a zdí*

*obehnaný. Při něm zahrada jdouc od stezky dolů z kopce, plotem obehnaná.*¹⁶⁵ Sbor pochází z let 1581-1586 a po roce 1621 byl změněn na katolický a zasvěcen sv. Václavu.

Roku 1694 vyhořel a na jeho přestavbu přispěl roku 1694 František Karel Záruba z Hustířan. Znovu vybudován v roce 1747 *„tentokráte zcela již od kamene.“*¹⁶⁶ Kostel roku 1777 vyhořel znovu a roku 1785 zrušen za císaře Josefa II. Roku 1839 byl kostel městským špitálem a téhož roku vyhořela celá strana severního náměstí i kostel s věží. Potom byl upraven na obytné sídlo a byl využíván jako skladiště, špitál a později jako chudobinec. V letech 1914- 1918 byl restaurován pro muzeum a roku 1937 jako sbor J. A. Komenského společným nákladem Českobratrské církve evangelické a Církve československé husitské.¹⁶⁷ Návrh rekonstrukce provedl pražský architekt Václav Roštlapil. Kvůli zajištění severního rohu při průčelí byl postaven opěrný pilíř a omítka nahrazena novou. Okna byla dána do původního stavu.¹⁶⁸

Kostel je jednolodní s plochostropou lodí, půlkruhově uzavřeným presbytářem, půlkruhovými okny a na západní straně s kruchtou. Apsidální závěr bychom našly i u bývalého bratrského kostela sv. Barbory v Bakově nad Jizerou. Z původního kosteleckého sboru zůstal zachován pouze půdorys. Kostelu se dostalo pozoruhodné pietní přestavby.

4.5. Kostel sv. Jiří v Bechyni

Patron Jednoty bratrské Petr Vok z Rožmberka nechal v Bechyni vystavět při zámku v roce 1585 bratrský kostel sv. Jiří, který byl vysvěcen 4. září téhož roku za účasti šesti bratrských kněží. Vypracováním projektu byl pověřen italský architekt Baltasare Maggi. Na vedutě Johanna Willenbergera je bývalý zámecký kostel zachycen jako nápadná vysoká stavba s kruhovými okny. V písemných pramenech se o něm píše, že „*býval pln nádhery a obsluhoval jej zvláštní kaplan zámecký.*“¹⁶⁹

V roce 1787 byl se svolením císaře Josefa II. zrušen a proměněn na kontrbučenský špýchar. Dle stavitelského účtu ze dne 10. října 1788 hradil finanční náklady na zřízení špýcharu kontrbučenský fond. Z účtu vyplývá, že došlo k zazdění zadních dveří, dvou velkých oválných oken a pět ostatních oken bylo patrně přeměněno na menší a byly do nich dány dřevěné mříže. Uváděna je délka kaple devět a půl sáhu a šířka čtyři a půl sáhu.¹⁷⁰ Přízemní sýpka sloužila pro panské obilí, vrchní část kostela pro kontrbučenský fond. Na hřeben střechy byla dána větrná korouhvička a bleskosvod roku 1790.

Autor bechyňské kroniky uvádí, že mnozí autoři mylně pokládají tuto bývalou kapli za modlitebnu českých bratří. Ze zpráv vyplývá, že se v této kapli konaly bohoslužby již za Zdislava Šternberka v roce 1490 a býval pro ně ustanoven zámecký kaplan. Zajímavým zjištěním může být existence ještě jedné kaple, která se měla nacházet za tímto zámeckým kostelem v jižním cípu zahrady, v jehož místech byla v roce 1888 postavena dřevěná besídka, která byla ohrazena železným zábradlím. V těchto místech podle kronikáře stávala tedy druhá kaple sv. Jiří, kterou

nechal vystavět Petr Vok z Rožmberka pro svou manželku Kateřinu z Ludanic, „*v té vykonávala svou pobožnost i jiní občané vyznání Českých bratří sem se scházivali.*“¹⁷¹ Její podobu neznáme, měla být patrně také v roce 1788 zrušena a roku 1814 zbourána, upravena na zahradu. „*Ve spodní části bývala laboratoř, vlevo ve skále vytesána jeskyně vpravo dvě komůrky s gotickými okny-bývali v ní uzavřeni rozliční ptáci.*“¹⁷²

Existenci dvou kaplí při bechyňském zámku potvrzuje i August Sedláček¹⁷³ Z nedostatku archivních pramenů nelze jednoznačně konstatovat, zda mohly být postaveny skutečně dva sakrální objekty. Nabízí se otázka, zda původně románský zámecký kostel sv. Jiří, o němž se píše, že byl pln nádhery, vyhovoval z ideologického hlediska Jednotě bratrské, uvážíme-li, že jejich sbory bývaly prosté. Nicméně Petr Vok z Rožmberka byl zvyklý na přepych a nechával budovat nákladné stavby, čímž dokládal svou společenskou prestiž.

5. Bratrské sakrální stavby na Moravě

5.1. Bratrský sbor ve Fulneku

Bratří přišli do Fulneka v době, kdy panství vlastnil Jan z Žerotína roku 1468.¹⁷⁴ Bratrský sbor patřil v předbělohorské době k nejvýznamnějším institucím na Moravě. Kolem roku 1480 se valdenští přestěhovali z Branibor do Fulneka, Lanškrouna, Hranic a splynuli s bratry. Výsledkem bylo poněmčení Bratří. V písemných pramenech se setkáváme s názvem Sammlung nebo Versammlung, což označuje sbor.¹⁷⁵ Jan z Žerotína dal před rokem 1489 privilegium na sbor. Jedním z důvodů proč nebyl mandát krále Matyáše zcela dodržován mohla být odlehlost kraje.

Novým majitelem panství se v roce 1584 stal Jan I. Skrbenský z Hřiště,¹⁷⁶ který činil příkoří zvláště augustiniánům. Zasahoval do kostelních záležitostí, ve svátky nutil lid pracovat a činil překážky procesím. Nápis na zvonu na radnici „*Slovo Panie zůstává na wieky 1590*“¹⁷⁷ se shoduje s nápisem ve sboru, který objevil roku 1623 na kazatelně P. Bonaventura z Kolína.

Sbor, v němž se Bratří shromažďovali, měli již mezi lety 1480-1489. Nelze s jistotou určit, zda Bratřím náležel kostel od počátku nebo se jim podařilo získat mezi lety 1534-1559¹⁷⁸ katolický kostel. Mohl zde stát katolický špitální kostel, založený na počátku 15. století. Ze stavebně-historického průzkumu vyplývá, že kostel byl původně pozdně gotický z konce 15. století. Dodnes je viditelné obvodové zdivo. Mezi lety 1610-1621 přestavěn a celek přebudován na špitál a kapli v roce 1701, vysvěcenou roku 1706.¹⁷⁹ K přestavbě došlo v letech 1705-1706, kdy byl sbor rozdělen na dvě části kapli a špitál. Nově zaklenut byl i presbytář.

Pokoje chudobince byly získány rozdělením loď sboru příčkami a také po výšce rozdělena na přízemí a patro.¹⁸⁰ V roce 1870 byl špitál poškozen požárem. Pomůckou pro historické zařazení sboru je znak na renesančním portále. Mohl být vybudován kolem roku 1614.¹⁸¹ V roce 1623 byl vysvěcen na kostel sv. Václava. V roce 1654 byl sbor darován majitelkou panství Alžbětou Polyxenou z Vrbna Albrechtu Eusebiovy z Vrbna. K úpravě první poloviny kostela roku 1692 se zavázal soukeník Eliáš Knur, který z chóru vybudoval kostelík sv. Vilgefortis s jedním oltářem.¹⁸²

Modlitebna měla tvar renesančního kostela, který se vyznačoval tradičními znaky gotiky. Budova sboru se skládá z pětiboce uzavřené kaple a obdélného patrového stavení. K východní straně závěru se napojuje sakristie. Exteriér sboru je prostý. Stěny kaple zesiluje šest širokých opěráků, které nedosahují až k hlavní římse. Podélné stěny kaple jsou prolomeny půlkruhově vrcholícími raně barokními okny bez kružeb. Pouze na severní straně průčelí nalezneme zdobný prvek, renesanční půlkruhový pískovcový portál s pravoúhlým zarámováním, které završuje profilovaná římsa, v níž se uprostřed nachází kruhový medailon se znakem Jana Skrbenského z Hřiště a jeho manželky Alžběty z Petřvaldu.¹⁸³ Ostění i archivoly člení reliéfy rozetek. Okna špitálu jsou půlkruhová bez šambrán a ostatní pravoúhlá. Vchod do kaple se nachází pod severním oknem. Bývalý špitál i presbytář mají sedlovou střechu. Prostor kaple je zaklenut renesanční lunetovou valenou klenbou se sedmi lunetovými výsečemi, kde se nacházela okna. Klenební patky jsou odsazeny.

Lod' bývala protáhlá, aby pojala dostatek věřících (10x17m),¹⁸⁴ asi pro čtyřista až pětset osob. Byla plochostropá a v jižním průčelí měla hrotitá okna. Presbytář se otevírá do

prostoru lodi lomeným vítězným obloukem. V západní stěně kaple je prolomeno v úrovni prvního patra větší okno zakončené stlačeným obloukem. Po obou stranách se nacházejí dvě menší čtvercová okna. Budova špitálu je trojtaktová. Vstupuje se do síně s trámovým stropem, který má i střední chodba a severozápadní prostor. Úzký prostor s trámovým stropem je přístupný z kaple. Na konci chodby při západní zdi je studna, která se nachází i v Betlemské kapli v Praze.¹⁸⁵

Poschodím se vstupuje do prvního patra, kde se nachází úzká chodba s několika místnostmi, které k ní přiléhají také s trámovými stropy. Bylo zjištěno, že obvodové zdivo silné 90 cm vystupuje ve stejné síle až do prvního poschodí.¹⁸⁶ Půdorys presbytáře o jednom poli je gotický a jeho obvodové zdivo je silnější než obdélné části budovy, což nasvědčuje rozdílnému stáří obou částí. Gotické prvky se projevují i u vítězného oblouku. Opěrné pilíře mohou pocházet z špitálního kostela Všech Svatých z roku 1400. Obvodové zdivo špitální budovy má stejnou šířku jak v přízemí tak v prvním poschodí, proto není vyloučeno, že presbytář mohl vzniknout už s výstavbou sboru. Obvodové zdivo lodi pochází patrně z doby výstavby sboru. Původní obytnou budovu sboru dnes tvoří Knurův palác, který má v přízemí pozdněgotické a raněrenesanční valené klenby z počátku 16. století.¹⁸⁷ Původně se tedy bratrský sbor jevil jako obdélné jednolodní s pětibocí uzavřeným presbytářem. Bratrský kostel se nápadně podobá kostelu v Naardenu.

V písemných pramenech brněnského archivu se objevují zmínky o existenci ještě jednoho bratrského kostela, který se měl nacházet v Hrnčířské ulici.¹⁸⁸ Jednalo se patrně o kostel Zvěstování Panny Marie. Ačkoli se do dnešní doby nedochoval, o

jeho podobě jsme spraveni z vyobrazení.¹⁸⁹ Býval jednolodní, se sedlovou střechou a s opěrnými pilíři, nejspíš byl tedy zaklenutý. V západním průčelí býval vstupní polokruhový portál se sloupy po stranách a završený trojúhelným tympanonem. Nad ním se nacházela dvě lomená bosovaná okna. Nároží zpevňovaly opěrné pilíře po stranách. Průčelí korunoval trojúhelný stupňovitý štít prolomený uprostřed kruhovým oknem. Jižní průčelí zvýrazňovala jakási předsíň, otevírající se polokruhovými otvory do prostoru se čtyřmi kruhovými okny. V jižním průčelí v západním koutě se zřejmě nacházelo točité schodiště, které mohlo vést na kruchtu. V pramenech je kostel uváděn jako „*Töpferkirche*“¹⁹⁰ Byl vybudován v roce 1588 Skrbenskými z Hřiště nejen pro potřeby českých bratří, ale také jako rodinná hrobka. Bratří kolem tohoto kostelíka také pohřbívali. Byl obehnan zdí a v pramenech se o něm hovoří jako o kacířském.¹⁹¹

5.2. Kostel sv. Šebestiána a Rocha v Hranicích na Moravě

Evangelický kostel v Hranicích stojí mimo historické jádro u potoka Veličky naproti zámku. Již Vilém z Pernštejna vydal povolení v osmdesátých letech 15. století k usazování Bratří. Na hranickém panství bylo poskytováno útočiště pro pronásledované nekatolíky z Čech. O sboru se objevují zprávy již kolem roku 1560.¹⁹² V roce 1570 potvrdila Anna Kropáčová z Nevědomí Bratřím obecní dům a sbor. V blízkosti bratrského domu se nacházel bratrský špitál, který vznikl, když majitel panství Jan ml. ze Žerotína připojil v roce 1584 ke sboru grunt se zahradou, který byl koupen na špitál od Kuny Tluchořky.¹⁹³ Od sedmdesátých let

16. století se nacházel u sboru bratrský dům, který daroval Jan ml. z Žerotína pro zřízení špitálu.¹⁹⁴ Špitál stál u sboru do roku 1624. Budova sboru dostala podobu kostela pod Hluzovským kopcem, s presbytářem, gotickými okny a opěrnými pilíři.¹⁹⁵ V roce 1596 byl starý bratrský sbor renesančně přestavěn a rozšířen.

Po stavovském povstání bylo panství konfiskováno Václavu Molovi z Modřelic a dáno olomouckému biskupovi kardinálovi Františkovi z Dietrichštejna, který nekatolíky pronásledoval, Bratři byli nuceni odejít. Sbor byl roku 1626 spálen Mansfeldským vojskem při obléhání města. Zůstaly stát jen zbořené obvodové zdi.¹⁹⁶ Zdivo bylo využito pro stavbu katolického kostela.

Přestavbou sboru se zabýval jezuitský misionář P. Jan Skutellan, který požadoval zbořit i bratrský špitál a na místě školy zřídit městský špitál. Nový kostel měl být zasvěcen úctě Všem svatých.¹⁹⁷ Městský písař napsal: „*Špitál bratrský podle sboru léta Páně 1624 v čas ležení lidu polského (tj. vojska) v městě od Nového léta přes masopust, tj. za 6 nedělí, ten špitál, kterýž již také k zpuštění přicházel a žádný se v něm nechoval, od toho lidu polského zbořen, dříví to do města a kvartýrů svých vozili a pálili a tou příčinou ten grunt neb špitál v nic přišel.*“¹⁹⁸

Za Ferdinanda z Dietrichštejnu (1655-1698) došlo k přestavbě sboru na jednododní katolický kostel sv. Šebestiána a Rocha. Kostel byl dokončen roku 1668 a 1680 vysvěcen. Kostel měl jeden dřevěný oltář se sochami morových patronů. Neměl již gotická okna a opěrné pilíře, nýbrž polokruhová okna a pětiboký presbytář.¹⁹⁹ V roce 1786 byl zrušen a roku 1787 upraven na skladiště soli. K lodi byly přistavěny dva domky a roku 1829 koupil budovu Jan Sturmer. Domek stojící v místě starého presbytáře byl

v roce 1878 zbořen. Roku 1923 byla solárna prodána Sboru českobratrské církve evangelické.²⁰⁰

Bratrský sbor je nepravidelného obdélného půdorysu. Na průčelí, které je obráceno k městu, je zaniklé okno s obloukovým záklenkem. Fasády obíhá profilovaná římsa. Nad hlavním vstupem se nachází reliéf kalicha na knize a letopočet 1924. Obě kratší strany kostela ukončují štíty. Štít nad bývalým vstupem je členěn třemi polopilířky s římsovitými hlavicemi ve dvou etážích a čtyřmi větracími otvory. Zadní štít je jednodušší, není příliš členěn. Chybí mu profilovaná římsa a ze štítu vystupují dva opěrné pilířky. Ve střední části štítu se nalézá okno se segmentovým záklenkem. Sedlovou střechu kryje šindel. Vstupy do chrámu jsou zasazeny v hlubokých špaletách.

Interiér je plochostropý s malovanou kazetovou klenbou. Nad kazatelnou se původně nacházely erby Dietrichstejna. V interiéru je vložen dřevěný kůr.²⁰¹ Podkruchtí s prosklenou přepážkou má trémový strop.

Původně byl bratrský sbor pozdně gotický s gotickými okny a opěrnými pilíři. Klenba byl zřejmě žebrová. Sbor měl věžičku se zvonem. Roku 1596 byl kostel rozšířen o literátskou tribunu. Výzdobu kostela tvořily sgrafita a citáty z Písma. Výzdoba se údajně podobala hrobce sester Pražmových z Bílkova, která byla vystavěná v roce 1583. Na čelní stranu hrobky malíř namaloval postavy Adama a Evy a na boční stranu biblické sloupy.²⁰²

O podobě barokního kostela s presbytářem z roku 1668 podává zprávu veduta z druhé třetiny 18. století od Agapita Heřmana Galaše.²⁰³ Kostel měl hladký trojúhelný štít a vstupní průčelí prolamoval obdélný portál. Boční fasáda měla dvě okna s obloukovým záklenkem. K lodi se napojoval krátký trojboký

presbytář. V roce 1787 byl zbořen presbytář. Celá stěna byla zazděna a i půlkruhová okna a páté okno nad bývalým vchodem. Stavební plány před přestavbou byly zhotovené tesařským mistrem Josefem Románkem. Po získání bývalé solárny českobratrskou církví byla zazděná polokruhová okna opět prolomena.²⁰⁴ V roce 1924 byl slavnostně otevřen.

Z někdejšího bratrského sboru se dochovala jen část kamenného zdiva nad základy, zbytek zdiva již pochází z přestavby sboru z let 1668-1669.²⁰⁵

5.3. Bratrský sbor v Uherském Brodě

Od počátku 16. století se Jednota bratrská úspěšně rozvíjela v Uherském Brodu. Významné politické i veřejné úřady zastával podkomoří moravského markrabství katolík Jan z Kunovic (1520-1540), od roku 1529 hejtman kyjovského kraje a 1523 jej císař pověřil s Janem z Pernštejna, aby zprostředkoval mír mezi Starým a Novým městem pražským, protože Jan byl obratný diplomat. Ačkoli z jeho prohlášení na shromáždění nekatolické šlechty 3. května 1543 bylo zřejmé, že se hlásí ke katolickému vyznání, přesto se vyznačoval svobodomyšlnými názory, které se projevovaly jeho snášenlivostí nekatolických konfesí.²⁰⁶ Usiloval o patronát městské fary, který náležel kroměřížské kapitule. Čeští bratři měli svůj dům se hřbitovem v jihozápadní části města. Utrakvisté a katolíci užívali k bohoslužbám dolní kostel sv. Jana Křtitele v Uherské Brodě.

Situace v Uherském Brodu se zhoršila až nástupem nekatolíka Jana Jetřicha z Kunovic (1510-1580), za něhož vrcholila

náboženská rozdílnost. Stal se zemským komořím (1564-1567) a roku 1568 byl povýšen do panského stavu.²⁰⁷ Po vzoru svého otce se věnoval politickým funkcím a dokonce v roce 1547 zasedal v komisi, která měla soudit Pražany za jejich nezdařený pokus v odboji.

Za jeho působení se rozpoutaly konflikty zvláště mezi luterány a Bratřími. V šedesátých letech 16. století se spor vyostřil zásluhou luteránského faráře při dominikánském klášteře, který útočil při kázání na bratrské měšťany.

K nejcennějším pramenům, které se zmiňují o bratrském kostele, náleží uherskobrodská kronika, kde se dovídáme, že se v Uherském Brodě nacházel sbor, který byl založen roku 1548 a dostavěn v roce 1551. Dokonce známe architekta věže jménem, což je v archivních pramenech, vztahujících se k bratrským sborům, zcela ojedinělé a nesmírně cenné. V kronice se píše: „wieże pak teprve roku 1570 od gakehosi Mistra Mikulasse Laczka gest wystawena.“²⁰⁸ Jednalo se o architekta Mikuláše z Lorku. Uherskobrodská věž vykazuje velmi nápadné znaky s věží kostela Mistra Jana Husa v Uherském Brodě. Lze předpokládat, že obě věže vyprojektoval stejný architekt.

Do současné doby se sbor nedochoval, nicméně jeho podobu nám přibližuje vyobrazení dominikánského mnicha v kronice dominikánského kláštera v Uherském Brodě.²⁰⁹ Zde je zobrazen jako jednolodní kostel s věží. V roce 1624 byly Bratři z Uherského Brodu vyhnáni a jejich sbor zpustl nebo pravděpodobně shořel a nikdy nebyl znovu vybudován. O věži se z pramenů dovídáme, že byla „*naramnie piekna a sylna wssak neprżikryta, nad dwerzmi miela napis latinsky: Lucerna redibus meis verbum tuum domine, a opiet nadruheg stranie w yazyka morawskem: Wieże pewna gest*

*slowo Panie, kniž se sprawedlivý utíka, nebude zahanben.*²¹⁰ Zde se čeští bratři inspirovali textem z Písma, kde se praví: „*Doved' mě na skálu, je pro mě strmá, ty jsi moje útočiště a pevná věž proti nepříteli.*“ (Ž 61, 3) *Utíkám se k tobě, Hospodine, kéž nikdy nejsem zahanben.*“ (Ž 71, 1) Měla snad věž ztělesňovat Boží slovo? Můžeme nápisu vůbec přikládat hlubší symbolický význam? Pro Jednotu bratrskou bylo Písmo zákonem, častokrát v ní nacházely inspiraci pro výzdobu svých sborů.

Roku 1614 se novým majitelem panství stává Oldřich z Kounic, který měšťanům potvrdil náboženskou svobodu. V roce 1644 byl bratrský dům, i s kostelem a špitálem zbořen, avšak věž zůstala zachována „*pro swau ozdobu*“²¹¹ Po zničení bratrského kostela věž stála ještě přes šedesát let, avšak roku 1695 ji nechal zbořit panský hejtman Jan Sobelli i přes protesty města. Nechal ji podkopat tak, že se rozštěpila na dvě části a zřítla se.²¹²

Závěr

Diplomová práce se pokusila ukázat, že pro všechny konfese bylo charakteristické užívání historizujících forem, čímž se snažily upevnit své postavení. Návrat k minulosti v architektuře se tak stal důležitým prostředkem, jak takového cíle dosáhnout. Konfesijní prostředí nevytvářelo podmínky pro realizaci větších projektů, o to více je překvapující, že v této složité situaci vůbec spatřily světlo světa bratrské sbory, uvážíme-li jaké postavení Jednota bratrská ve společnosti zaujímal. Velmi striktně se snažila dodržovat zásady Bible pro své bohoslužby. Co neobsahovalo Písmo, bylo pokládáno za nezákonné. Důležitý prostředek náboženské propagandy představovaly nejen bratrské sbory, ale i knihtisk.

Liturgické prostory hrály důležitou roli pro způsob pořádání bohoslužeb. Konáním bohoslužeb ve sborech namísto v domech dostala bratrská bohoslužba katoličtější charakter. Vliv na podobu bratrských sakrálních staveb měli i samotní objednavatelé, kteří tak dávali najevo svou společenskou prestiž. Jejich náboženské vyznání proto ne vždy bylo určujícím faktorem pro podobu bratrských sborů. Rozdíly mezi katolickými a protestantskými chrámy bývaly určovány na základě postavení věží. U katolických kostelů bylo charakteristické umístění věží podél presbytáře, kdežto u nekatolíků bylo věžemi opatřeno západní průčelí. Tento charakteristický znak nelze aplikovat na všechny nekatolické kostely. Výjimkou je právě bratrský sbor v Lipníku nad Bečvou, který je opatřen dvěma věžemi při presbytáři, což dokazuje, že ne vždy byly protestantské kostely konfesijně vyhraněné.

Poznámky

1 Václav Bůžek-Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 19.

2 Kai Wenzel, Abgrenzung durch Annäherung-Überlegungen zu Kirchenbau und Malerei in Prag im Zeitalter der Konfessionalisierung, *Bohemia* 44, 2003, 29-66.

3 Ferdinand Hrejsa, *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1935.

4 Emil Edgar, Staré sbory bratrské na Moravě, *Jednota bratrská* roč. 24, č. 11, 1952, s. 127-130, s. 127.

5 Emil Edgar, Velký sbor mladoboleslavský, *Jednota bratrská* roč. 30, č. 5, s. 57-60, s. 58.

4 Claus Merten, Katholischer und protestantischer Kirchenbau, in: Ferdinand Seibt (ed.), *Renaissance in Böhmen*, München 1985, s. 168-195, s. 168.

7 Artur Kwaśniewski, Retrospektywne tendencje architektury ziem królestwa czeskiego w dobie renesansu (1500-1650). Uwagi o sensie ideowym konwencji stylowych, in: Helena Dáňová-Lenka Stolarová (eds.), *Slezsko- země Koruny české. Historie a kultura 1300-1740*, Praha 2008, s. 639-653, s. 642.

8 Erich Bachmann, Architektur und Sakrallandschaft, in: Ferdinand Seibt (Hg.), *Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen*, 973–1973, Düsseldorf: Verlag Schwann 1974, s. 481-508, s. 499.

9 Za poskytnutí textu děkuji Mgr. Ondřeji Jakubcovi, Ph.D. Ondřej Jakubec, *Modalita a konfesionalita sakrálních staveb v českých zemích 16. a počátku 17. století*, příspěvek přednesený na konferenci „Umění české reformace (1380-1620)” konané 17.-19. 2. 2010 v Praze, v tisku.

10 Pavel Vlček, Renesanční kostely, in: Kateřina Horníčková-Michal Šroněk (eds.), *Umění české reformace (1380-1620)*, Praha 2010, s. 245-262, s. 246-248.

11 Ondřej Jakubec, Modalita a konfesionalita (pozn. 9).

12 Kai Wenzel, Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války I., in: *Pražský sborník historický* 36, Praha 2008, s. 31- 103.

13 Jürgen Zimmer, Hofkirche und Rathaus in Neuburg an der Donau. Die Bauplanungen von 1591 bis 1630, Neuburg an der Donau 1971, s. 49-50.

14 Hermann Hipp, *Studien zur „Nachgotik“ des 16. und 17. Jahrhunderts in Deutschland, Böhmen, Österreich und der Schweiz, Bd. 1*, Tübingen 1979, s. 322-325.

15 Thomas DaCosta Kaufmann, *Court, Cloister und City. The Art and Culture in Central Europe 1450-1800*, Chicago 1995, s. 221-222.

16 Wolfgang Lippmann, Architektur zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges: Kirchen und Schlösser im deutschsprachigen Raum, in: Klaus Bussmann-Heinz Schilling (Hrsg.), *1648: Krieg und Frieden in Europa, Bd. 2,2*, Osnabrück 1998, s. 271-279, s. 272-274.

17 Bernd Roeck, Kollektiv und Individuum beim Entstehungsprozess der Augsburger Architektur im ersten Drittel des 17. Jahrhunderts, in: Wolfram Baer-Hanno-Walter Kruft-Bernd Roeck (Hrsg.), *Elias Holl und das Augsburger Rathaus*, Regensburg 1985, s. 37-54, s. 37.

18 Georg Germann, *Der protestantische Kirchenbau in der Schweiz von der Reformation bis zur Romantik*, Zürich 1963, s. 11.

19 Michal Šroněk, „Neučiníš sobě rytiny...“ Jednota bratrská a výtvarná kultura, in: Kateřina Horníčková-Michal Šroněk (eds.), *Umění české reformace (1380-1620)*, Praha 2010, s. 303-333, s. 311, 314.

20 Susanne Wegmann, Raumsymbolik in lutherischen Bildern. Von irdischer Realität und himmlischem Geheimnis, in: Susanne Wegmann und Gabriele Wimböck (Hg.), *Konfessionen im Kirchenraum. Dimensionen des Sakralraums in der Frühen Neuzeit*, Korb 2007, s. 11-30, s. 11.

21 Gabriele Wimböck, Kirchenraum, Bilderraum, Handlungsraum. Die Räume der Konfessionen, in: Susanne Wegmann und Gabriele Wimböck (Hg.), *Konfessionen im Kirchenraum. Dimensionen des Sakralraums in der Frühen Neuzeit*, Korb 2007, s. 31-55, s. 34, 45.

22 Kai Wenzel, „Zimblich viel anguli, so vor Jaren im Pabstumb gebraucht worden.“ Mitteleuropäische Wandpfeilerkirchen um 1600 in konfessionellen Wettstreit, in: Susanne Wegmann und Gabriele Wimböck (Hg.), *Konfessionen im Kirchenraum. Dimensionen des Sakralraums in der Frühen Neuzeit*, Korb 2007, s. 95-115, s. 95.

23 Josef Válka, Moravská aristokracie na přelomu 16. a 17. století, *Opera historica* 3, České Budějovice 1993, s. 155-165.

24 Zdeněk v, David, *Náboženství střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, Praha 2012, s. 95-96.

25 Karolína Justová, *Tůma Přeloučský: muž znamenitý, kterýž jiné převyšoval*, Praha 2011, s. 27.

26 Albert Kubišta, Jednota bratrská jako terč konfesijních polemik, in: *Unitas Fratrum 1457-2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*, Jihlava 2009, s. 4-14, cit. 4.

27 Karolína Justová, Tůma Přeloučský (pozn. 25).

28 Albert Kubišta, Jednota bratrská jako terč (pozn. 26), s. 4.

29 Karolína Justová, Tůma Přeloučský (pozn. 25), s. 62-63.

30 Ibidem, s. 65.

31 Ibidem, s. 67.

32 Ibidem, s. 73.

33 Ibidem, s. 100.

34 Ibidem, s. 118.

35 Miroslav Koudela, *Jednota bratrská a moravský knihtisk 16. století*, in: RegioM. Sborník regionálního muzea v Mikulově, Mikulov 2003, s. 30-35, s. 34.

36 Ibidem.

37 Václav Bůžek, Mezi Prahou, Českým Krumlovem a Jidřichovými Hradci. K prolínání mecenátu v rudolfínské době, in: Václav Bůžek-Anna Kubíková-Věra Mašková, *Českokrumlovsko v proměnách staletí 1250-1850*, Český Krumlov 1999, s. 19-33, s. 25.

38 Ibidem s. 26.

39 Karolína Justová, Tůma Přeloučský (pozn.25) s. 46.

40 Lenka Bobková, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (1517-1583), in: Petr Rak (ed.), *Comotovia. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova (1252-2002)*, Chomutov 2003, s. 23-30, s. 25.

41 Ibidem, s. 26.

42 Ibidem, s. 27.

43 Václav Bůžek, *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 342.

44 Petr Zemek, *Bartoškova kronika*, Uherské Hradiště 2004, s. 237.

45 Ondřej Jakubec, Umění jako nástroj katolické reformy a protireformace. Konfesionalizace a mecenát vřatislavských a olomouckých biskupů na přelomu 16. a 17. století, in: *Slezsko-země koruny české. Historie a kultura 1300-1740*, Praha 2008, s. 293-311, s. 293.

46 Václav Bůžek, *Společnost českých zemí v raném novověku* (pozn. 43), s. 310.

47 Ibidem, s. 314.

48 Ibidem, s. 315.

49 Pavel B. Kůrka, *Kostelníci, úředníci, měšťané*, Praha 2010, s. 63.

50 Josef Pěňčík, *Prsten věrnosti: vlastivědné vypravování ze středověkých a novějších dějin Kralic nad Oslavou a jednoty bratrské*, Kralice nad Oslavou, Kralice nad Oslavou 2008, s. 91.

51 Ibidem, s. 111.

52 Stanislav Zela, Náboženské poměry v Olomouci za biskupa Marka Kuena (1553-1565), Olomouc 1931, s. 102.

53 Ibidem, s. 103-105.

54 Josef Válka, *Moravská aristokracie na přelomu 16. a 17. století*, in: Opera historica 3, České Budějovice 1993, s. 155-165, s. 161.

55 Ibidem

56 Ibidem, s. 162.

57 Ibidem.

58 Florian Zapletal, *Bývalý bratrský zbor v Lipníku nad Bečvou*, Přerov, 1930, s. 3.

59 Ibidem.

60 Petr Zemek-Jan Kumpera, *Jednota bratrská. Zbožnost, mravnost, tolerance. Odkaz české reformace evropské duchovní kultuře. 550. výročí vzniku (1457-2007)*, Uherský Brod 2007, s. 17.

61 Johana Kofroňová, Problematika sakrálního prostoru po tridentském koncilu ve světle názorů církevních autorit, *Umění* 48, 2000, s. 41-55, s. 41.

62 Radek Martinek, Karel Boromejský a idea „velkého úklidu“ v kostele. Příspěvek k počátkům památkové péče v církvi, in: Helena Dáňová-Klára Mezihoráková-Dalibor Prix (eds.), *Artem ad vitam. Kniha k poctě Ivo Hlobila*, Praha 2012, s. 553-561, s. 553-554.

63 Johana Kofroňová, Problematika sakrálního prostoru (pozn. 61), s. 44.

64 Ibidem.

65 Radek Martinek, Karel Boromejský (pozn. 62), s. 555.

66 Johana Kofroňová, Problematika sakrálního prostoru (pozn. 61), s. 44.

67 Kai Wenzel, „Zimblich viel anguli, so vor Jaren im Pabstumb gebraucht worden.“ Mitteleuropäische Wandpfeilerkirchen um 1600 in konfessionellen Wettstreit, in: Susanne Wegmann und Gabriele Wimböck (Hg.), *Konfessionen im Kirchenraum. Dimensionen des Sakralraums in der Frühen Neuzeit*, Korb 2007, s. 95-115, s. 97.

68 Ibidem, s. 98.

69 Ibidem, s. 100.

70 Ibidem, s. 102.

71 Ibidem, s. 104.

72 Ibidem, s. 105.

73 Silva Smutná, Historie bývalého kostelíku Jednoty bratrské, in: *400. výročí založení kostelíku Jednoty bratrské ve Velké Bíteši. Sborník příspěvků přednesených na slavnosti v Městském muzeu ve Velké Bíteši uspořádané ve dnech 22.-23. května 1998 při příležitosti jubilea památkově chráněného objektu, v němž muzeum sídlí*, Velká Bíteš 1998, s. 16-20, s. 16-17.

74 Ondřej Jakubec, Sakrální architektura v době posledních Rožmberků, in: *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, České Budějovice 2011, s. 398-403, s. 402.

75 Ibidem.

76 Petr Hlaváček, Luteránství jako skrytý fenomén českých duchovních a kulturních dějin, in: Jiří Just-Zdeněk R. Nešpor-Ondřej Matějka et. al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009, s. 9-22, s. 17.

77 Soka Mladá Boleslav, Městský úřad Bakov, *Pamětní kniha města Nových Benátek 1349-1754*, inv. č. 551, fol. 13.

78 Ibidem, fol. 16.

79 Řeholníci konali službu boží ve svém starém kostele Panny Marie. V roce 1668 se pracovalo na kostele sv. Máří Magdalény. Po požáru roku 1664 k němu byla opět přeložena fara. Kantor Daniel Morávek chodil roku 1669 s listy sbírat na kostel až mu to úřad pro město zakázal. 1685 opět vyhořelo město Nové Benátky a roku 1702 byly dva zvony od sv. Máří Magdalény vzaty dolů a ke kostelu Narození Panny Marie u zámku do nové věže převezeny. Roku 1529 byl správcem sboru Jan Augusta, kde působil do roku 1532. Roku 1532 přistoupil Frydrych z Donína s mnoha jinými pány a rytíři v Mladé Boleslavi veřejně k Jednotě bratrské. (Pamětní kniha města Benátek, č. 550, fol. 18, fond Městský úřad Nové Benátky).A

80 Viktor Kotrba, Die nachgotische Baukunst Böhmens zur Zeit Rudolf II., *Umění* 18, 1970, s. 298-332.

81 Artur Kwaśniewski, Retrospektywne tendencje architektury ziem królestwa czeskiego w dobie renesansu (1500-1650). Uwagi o sensie ideowym konwencji stylowych, in: Helena Dáňová-Lenka Stolarová (eds.), *Slezsko- země Koruny české. Historie a kultura 1300-1740*, Praha 2008, s. 639-653, s. 639, 648.

82 Renate Holzschuh-Hofer, Kirchenbau und Grabdenkmäler, In: *Adel im Wandel. Politik-Kultur-Konfession 1500-1700*, Wien 1990, s. 91-111, cit. 93-94.

83 Ondřej Jakubec, *Modalita a konfesionalita sakrálních staveb v českých zemích 16. a počátku 17. století*, příspěvek přednesený na konferenci „*Umění české reformace (1380-1620)*” konané 17.-19. 2. 2010 v Praze, v tisku.

84 Ibidem

85 Jiří Just, 9.7. 1609 *Rudolfův Majestát. Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009, s. 70.

86 Ibidem, s. 98.

87 Kai Wenzel, Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války I., in: *Pražský sborník historický* 36, Praha 2008, s. 31- 103, s. 43.

88 Ibidem, s. 50.

89 Ibidem, s. 54.

90 Ibidem, s. 85.

91 Pavel Vlček, Renesanční kostely, in: Kateřina Horníčková-Michal Šroněk (eds.), *Umění české reformace (1380-1620)*, Praha 2010, s. 245-262, s. 245.

92 Michal Šroněk, Visual Culture and the Unity of Brethren: 'Do not make unto yourselves graven images...', in: Milena Bartlová-Michal Šroněk (eds.), *Public communication in European Reformation: artistic and other media in Central Europe 1380-1620*, Praha 2007, s. 335-370, s. 344.

93 Jan Amos Komenský, Confessio Aneb Počet z Wjry a Včenj, y Náboženstwj Gednoty Bratřj Českých, sign. Ks- 0033.884, přív.1, fol. 39.

94 Michal Šroněk, Visual Culture (pozn. 92), s. 344.

95 Pavel Vlček, Renesanční kostely (pozn. 91), s. 246, 259.

96 Erich Bachmann, Architektur und Sakrallandschaft, in: Ferdinand Seibt (Hg.), *Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen, 973–1973*, Düsseldorf 1974, s. 481-508, s. 499.

97 Ibidem.

98 Pavel Kalina, Praha 1437- 1610. *Kapitoly o pozdně gotické a renesanční architektuře*, Praha 2011, s. 164.

99 Ibidem, s. 248.

100 Jan Amos Komenský, *Confessio Aneb Počet z Wjry a Včenj, y Náboženstwj Gednoty Bratřj Českých*, sign. Ks- 0033.884, přív.1, fol. 109.

101 Philippe Faure, Andělé, in: Jacques le Goff-Jean-Claude Schnitt, *Encyklopedie středověku*, Paříž 1999, 17-26, s. 19.

102 Ibidem, s. 17.

103 Jan O. Eliáš, Branná-farní kostel sv. Archanděla Gabriela. Stavebně historický průzkum, Brno 1993, strojopis, uložen v NPÚ Brno, s. 16.

105 Jan Muk-Pavel Vlček, *Kostel sv. Šimona a Judy v Praze-Staré Město. Stavebně historický průzkum*, Praha 1991, s. 1. Uložen: Národní památkový ústav v Praze.

106 Pavel Vlček-Ester Havlová, *Praha 1610-1700. Kapitoly o architektuře raného baroka*, Praha 1998, s. 28.

107 Jan Muk-Pavel Vlček, Kostel sv. Šimona a Judy (pozn. 105), s. 2.

108 Pavel Vlček-Ester Havlová, Praha 1610-1700 (pozn. 106), s. 29.

109 Ibidem.

110 Pavel Vlček-Ester Havlová, Praha 1610-1700 (pozn. 106), s. 29.

111 Jan Muk- Pavel Vlček, Kostel sv. Šimona a Judy (pozn.105), s.4.

112 Ibidem, s. 12.

113 Ibidem, s. 13.

114 Ibidem, s. 16.

115 Ibidem, s.18.

116 Ibidem, s. 20.

117 Pavel Vlček-Ester Havlová, Praha 1610-1700 (pozn. 106), s. 30.

118 Jan Muk- Pavel Vlček, Kostel sv. Šimona a Judy (pozn. 105), s. 32.

119 Ibidem, s. 39.

120 Ibidem, s. 40.

121 Ibidem, s. 41.

122 Ibidem, s. 43.

123 Pavel Vlček-Ester Havlová, Praha 1610-1700 (pozn. 106), s. 30.

124 Jan Muk- Pavel Vlček, Kostel sv. Šimona a Judy (pozn.105), s. 44.

125 Ibidem, s.45.

126 Ibidem, s.48.

127 SOA Zámorsk, fond Vs Rychnov nad Kněžnou, František Zahrádka-Jana Hudcová, Inventář, s. 17-18.

128 Ibidem, s. 18.

129 SOA Rychnov nad Kněžnou, fond Archiv města Rychnova, inv. č. 12, č. kart. 2, fol. 1-3.

130 SOA Zámorsk, fond Vs Rychnov nad Kněžnou (pozn.127), s. 18.

131 Nicméně zapomněl, že staroměstští měšťané směli pouze po čas života Ferdinanda I. kupovat statky a opomenul žádat za povolení královské, aby si takový statek mohl koupit. Za to byl

obeslán královským prokurátorem Vilémem Ostrovcem z Kralovic před zemský soud a viněn, že přijetím těchto statků desky zemské na sebe, jako by mu sloužití mohly, vztáhl, a proto statky své králi propadl. Kryštof rychle Rudolfu II. předkládal své omluvy a prosil o milost. Proto císař rozkázal svým radům, aby s ním smlouvu učinili. Ibidem, s. 18.

132 po vyřešení sporů zval své protivníky na oběd. Na oplátku ho oni zvali na hostiny, čímž se mezi stranami udržovaly přátelské poměry.

133 Hugo Toman, Památky města Rychnova v Hradecku, *Památky archaeologické a místopisné* II., 1857, č. 5, 193-199, s. 197.

134 Jiří Slavík, *Církevní architektura v Podorlicku*, in: J. Mach (ed.), Křesťanství v Podorlicku, Rychnov nad Kněžnou 2000, s. 181-200, s. 186.

135 August Sedláček Vožický, *Rychnov nad Kněžnou. Pokus dějepisný*, Rychnov nad Kněžnou 2004, s. 21.

136 Dobroslav Líbal-Mojmír Horyna, *Státní zámek Rychnov nad Kněžnou. Stavebně historický průzkum sv. II.*, strojopis, Praha 1980, uložený v Správa Kolowratského zámku Rychnov nad Kněžnou, s. 71.

137 Mojmír Horyna, *Jan Blažej Santini-Aichel*, Praha 1998, s. 310.

138 Ibidem.

139 Antonín Svoboda, *Dějiny Rychnova nad Kněžnou*, Rychnov nad Kněžnou 1924, s. 59.

140 Hugo Toman, Památky města Rychnova (pozn. 133), s. 197.

141 Ibidem.

142 Dobroslav Líbal-Mojmír Horyna, Státní zámek Rychnov (pozn. 136), s.73.

143 August Sedláček, Rychnov nad Kněžnou (pozn. 135), s. 148.

144 Mojmír Horyna, Jan Blažej Santini-Aichel (pozn. 137), s. 310.

145 Dobroslav Líbal-Mojmír Horyna, Státní zámek Rychnov (pozn. 136), s. 144.

146 Mojmír Horyna, Jan Blažej Santini-Aichel (pozn. 137), s. 311.

147 Dobroslav Líbal-Mojmír Horyna, Státní zámek Rychnov (pozn. 136), s. 80.

148 August Sedláček, Rychnov nad Kněžnou (pozn. 135), s. 63.

149 Heu non sperne preces nostras carissime amice!

Aecis qui lapsis nomina nostra leges:

Ora pro nobis, quem nosti posse juvare,

Sic recrea precibus, sic recreare piis. - Hugo Toman, Památky města Rychnova (pozn. 133), s. 197.

150 August Sedláček, Rychnov nad Kněžnou (pozn. 135), s. 63.

151 Mojmír Horyna, Jan Blažej Santini-Aichel (pozn. 137), s. 311.

152 Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* VI, Pro-Sto, Praha 2004, s. 523.

153 Emanuel Poche (ed.), *Umělecké památky Čech* 3, P-Š, Praha 1980, s. 273.

154 Mojmír Horyna, Jan Blažej Santini-Aichel (pozn. 137), s. 312.

155 Ibidem

156 Ibidem.

157 Ibidem, s. 313.

158 Ibidem.

159 Vladimír Fidler, Z historie "Rabštejské stezky" a okolí bratrského kostelíka v Kostelci nad Orlicí, *Orlické Hory a Podorlicko* 12, 2003, s. 95-101, s. 96.

160 Soka Rychnov nad Kněžnou, fond Pozůstalost Boženy Mulijovské, Kostelík na Rabštejně, inv.č.75, sign. 48, č. kart. 53, fol. 14.

161 Vladimír Fidler, Z historie (pozn. 159), s. 97.

162 Soka Rychnov nad Kněžnou, Památní kniha města Kostelce n. Orlicí II., č.kn. 99, s. 1.

163 Soka Rychnov nad Kněžnou, Památní kniha města Kostelce n. Orlicí 1887, s. 55.

164 Soka Rychnov nad Kněžnou, fond Pozůstalost (pozn. 141), fol. 9.

165 Vladimír Fidler, *Z historie* (pozn. 140), s. 97.

166 Soka Rychnov nad Kněžnou, fond Pozůstalost (pozn. 141), fol. 14.

167 Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách a na Moravě a ve Slezsku* 3, Praha 1998, s. 97.

168 Soka Rychnov nad Kněžnou, Pamětní kniha (pozn. 162), s. 2.

169 Soka Tábor, Pamětní kniha obce Tábor 1692, fol. 164.

170 Ibidem, fol. 167.

171 Ibidem.

172 Ibidem.

173 August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království českého* 7. díl, Praha 1996, s. 4.

174 Adolf Turek, *Bratrský sbor ve Fulneku*, Opava 2011, s. 4.

175 MZA Brno, fond G 13, Sbírka historického spolku Brno, inv. 199, sign. 289, fol. 5.

176 Adolf Turek, *Bratrský sbor* (pozn. 174), s. 5.

177 Ibidem, s. 6.

178 Ibidem, s. 7.

179 NPÚ Ostrava, Evidenční list kulturní nemovité památky, bratrský sbor ve Fulneku.

180 NPÚ Ostrava, Jiří Urbanec, *Památník J.A. Komenského ve Fulneku*, Nový Jičín 1965, s. 6.

181 Eduard Stach-Dobroslav Líbal, *Fulnek. Stavebně historický průzkum bratrského sboru*, Praha 1962, strojopis, uložený NPÚ Ostrava, s. 2.

182 Ibidem, s. 4.

183 Ibidem, s. 5.

184 NPÚ Ostrava, Jiří Urbanec, Památník J.A. Komenského (pozn. 180), s. 5.

185 Ibidem, s. 6.

186 Eduard Stach-Dobroslav Líbal, *Fulnek. Stavebně historický průzkum* (pozn. 181), s. 8.

187 NPÚ Ostrava, Jiří Urbanec, Památník J.A. Komenského (pozn. 180), s. 7.

188 MZA Brno, fond G13, Sbírka historického spolku Brno, Popis zámku a města Fulneku 1680-19. st., inv. č. 50, sign. 272, fol. 4.

189 MZA Brno, fond G13, Sbírka historického spolku Brno, inv. č. 47 b, fol. 1232.

190 MZA Brno, fond G13, Sbírka historického spolku Brno, inv. č. 47 a, fol. 221.

191 MZA Brno, fond G13, Sbírka historického spolku Brno, inv. č. 50, sign. 272, fol. 4.

192 Leoš Mlčák, *Stavebně historický průzkum evangelického kostela v Hranicích na Moravě*, Olomouc 2010, strojopis, uložený v Farní sbor Českobratrské církve evangelické v Hranicích, s. 3.

193 Libor Scholz, *Památky města Hranic ku stoleté slavnosti posvěcení chrámu Páně 24. června 1764*, Hranice 2006, s. 37.

194 Bohumír Indra, *Historie hranických domů. Kapitoly z topografie města Hranic*, Hranice 2005, s. 280.

195 Ibidem, s. 281.

196 Leoš Mlčák, *Stavebně historický průzkum* (pozn. 192), s. 4.

197 Ibidem.

198 Bohumír Indra, *Historie městských domů* (pozn. 194), s. 281.

199 Ibidem.

200 Leoš Mlčák, *Stavebně historický průzkum* (pozn. 192), s. 5.

201 Ibidem, s. 7.

202 Ibidem, s. 9.

203 Ibidem, s. 11.

204 Bohumír Indra, Historie městských domů (pozn. 194), s. 284.

205 Ibidem, s. 280.

206 Josef Bartoš-Ludmila Hladáková et.al., *Uherský Brod. Minulost i současnost slováckého města*, Brno 1972, s. 78-79.

207 Ibidem, s. 80.

208 Soka Uherské Hradiště, fond Archiv města Uherský Brod, Kronika Brodu Uherského, inv. 57, č. kart. 9, fol. 74.

209 Ferdinand Hrejsa, *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1935, s. 71.

210 Soka Uherské Hradiště, fond Archiv města Uherský Brod (pozn. 208).

210 Ibidem.

211 Ferdinand Hrejsa, *Sborové Jednoty bratrské* (pozn. 209), s. 74. srov. Soka Uherské Hradiště, fond Archiv města (pozn. 208).

212 Ferdinand Hrejsa, *Sborové Jednoty bratrské* (pozn. 209), s. 74.

Prameny

NPÚ Ostrava, Evidenční list kulturní nemovité památky, bratrský sbor ve Fulneku.

Praha, KNM II B 3,. Akta Jednoty bratrské, 20. st. (sv. I, VIII-XIII v opisu)

Praha, SÚAr B 41a-f, Akta Jednoty bratrské, 20. st. (sv. II-VII v opisu)

ZA Opava- pobočka SOkA Olomouc

fond Vs Hranice, inv. 1490, sign. 1157, č.kart. 281.

fond Vs Hranice, František Dietrichštejnský vydává privilegium, inv.č. 42, sign. 18a.

fond Vs Hranice, Brno-kvintace moravskoslezského náboženského fondu, inv. č. 84, sign. 50 c.

fond Vs Hranice, vajádření celní administrace v Brně o stavbeních úpravách ve skladu soli 1824, inv. č. 85, sign. 50 d.

fond Vs Hranice, Urbář panství hranického a drahotušského 1684, inv. č. 174, č. kn. 3.

fond Vs Hranice, patronátní a stavební záležitosti kostel v Hranicích 1838-1861, inv. č. 1483, č. kart. 279.

fond Vs Hranice, pronájem kontribuční sýpky v Hranicích 1808-43, č. kart. 281.

fond Vs Zábřeh, Urbář panství Zábřeh 1596, inv. č.15, č. kn. 1.

fond Vs Zábřeh, inv. č. 336, sign. 20186, č. kn. 322.

fond Vs Zábřeh, inv. č. 15, č.kn. 1.

fond Vs Zábřeh, inv.č. 336, sign. 20186, č. kn. 322.

fond Vs Dřevohostice, inv. č. 36, sign. 13161, č. kn. 26.

fond Vs Přerov, inv. č. 1, sign. 11, č. kn. 1.

fond Vs Přerov, kniha formulářů a opisů-kniha pamětních zápisů obuvnického mistra Šimona Špačka a Karla Špačka (1256) 1616-1846, inv. č. 1, sign. 11, č.kn. 1.

SOkA Rychnov nad Kněžnou

fond AM Rychnov, plán zvonice, inv.č.1407, č. kart.131.

fond AM Rychnov, list Kryštof Betengla z Neyenburgu, inv. č. 12, č. kart. 2.

fond AM Rychnov, Kronika města Rychnova, inv. č. 858, č. kn. 208.

fond Rodinný archiv Kolovratů, opis smlouvy mezi Františkem Karlem a Vincencem Liebštejnským z Kolovrat, inv.č. 1098, č. kart. 47.

fond rodinný archiv Kolovratů, plán kostelů a zámecké kaple, inv. č. 1149, č. kart. 51.

fond Rodinný archiv Kolovratů, Kryštof Betengel potvrzuje městu privilegia, inv. č. 1307, č. kart. 82.

fond AM Kostelec nad Orlicí, inv. č. 80, č. kn. 1.

fond AM Kostelec nad Orlicí, Knihy purkrejtní města Kostelce n. Orlicí 1716-1885, inv. č. 94, č. kn. 15.

fond AM Kostelec nad Orlicí, Knihy purkrechtní 1703-1759, inv. č. 95, č. kn. 16.

fond AM Kostelec nad Orlicí, Kniha gruntovní 1772-1785, č. kn. 17.

fond AM Kostelec nad Orlicí, Pamětní kniha města Kostelec nad Orlicí 1860- 1879, inv. č. 174, č. kn. 95.

fond AM Kostelec nad Orlicí, Kronika města Kostelec nad Orlicí 1887-1914, inv. č. 176, č. kn. 97.

fond AM Kostelec nad Orlicí, stavební plány, inv. č. 73, sign. 57, č. kart. 50.

fond AM Kostelec nad Orlicí, inv. č. 75, sign. 5, č. kart. 52.

fond AM Kostelec nad Orlicí, inv. č. 75, sign. 11, č. kart. 52.

fond AM Kostelec nad Orlicí, českobratrský kostelík v Kostelci nad Orlicí, inv. č. 75, sign. 45, č. kart. 53.

fond AM Kostelec nad Orlicí, kostelík na Rabštejnku, inv. č. 75, sign. 46, č. kart. 53.

SOA Zámorsk

fond Vs Rychnov, farní kostel sv. Trojice, inv. č. 1419, sign. III/13.

fond Vs Rychnov, inv. č. 11, č.kn. 11.

fond Vs Rychnov, plán kostela, inv.č. 1419, sign. II/13, č. kart. 338.

fond Vs Rychnov, plány, inv.č. 6981, č. kart. 493.

fond Vs Rychnov, plán zvonice sv. Trojice 1869, inv. 7024, č. 537.

fond Vs Rychnov, kostel nákres střechy 1918, inv.č. 7027, č. 539.

fond Vs Rychnov, půdorys kostela sv. Trojice, inv.č. 7028, č. 540.

fond Vs Rychnov, plán piaristického kláštera v Rychnově, inv. 7029, č. 540.

fond Vs Kostelec nad Orlicí, inv.č. 141, sign. 1/XVI/12, č. kart. 8.

fond Vs Kostelec nad Orlicí, inv. č. 304, sign. 23, č. kart. 171.

fond Vs Rychnov nad Kněžnou, František Zahradka-Jana Hudcová, Inventář.

SOKA Nový Jičín

fond AM Fulnek, Zlomek fulnecké kroniky Roberta Hoffmanna 1879, inv.č. 142, sign.1.

fond AM Fulnek, Rodinná kronika psaná v domě č. 54 1739-1830, inv. 141, sign. 3.

fond AŘF Fulnek, inv.č. 106, sign. XI.

fond AŘF Fulnek, Kronika města Fulnek, inv. č. 237, sign. XI, č. kart. 49.

fond AŘF Fulnek, Stavební opravy a renovace farního kostela ve Fulneku, inv. č. 137, sign. I a.

SOA Přerov

fond FÚ Hranice, inv. č. 39.

fond FÚ Hranice, inv.č. 40.

fond FÚ Hranice, Deník farního kostela 1901-1913, inv. č, 73.

fond FÚ Hranice, Filiální kostel 1901-1913, inv. č. 74.

fond AM Hranice, purkrechtní kniha města Hranic 1584-1774, inv. č. 50, sign. C 5.

fond AM Hranice, Opis hranické městské knihy 16. a 17. století, inv. č. 52, sign. C 6.

fond AM Hranice, Pamětní kniha města Hranic 1812, inv. č. 133, sign. C 105.

fond AM Hranice, Kniha pamětních zápisů města Hranic 1852-1901, 1920, inv. č. 134.

fond AM Hranice, Kronika města Hranic založená roku 1915, inv. č. 135.

fond AM Hranice, Stavby v ulicích na Šromotově náměstí, plány, inv. č. 1041, č.kart. 227.

fond FÚ Dřevohostice, účetní kniha kostela 1723-1799, inv.č. 20, sign. II-c.

fond FÚ Dřevohostice, inventář kostela 1790-1853, inv. č. 10, sign. I-a.

FÚ Dřevohostice, inv. č. 11, sign. I-a.

fond AM Dřevohostice, Gruntovní kniha městečka Dřevohostic 1577-1735, inv. č. 34.

fond AM Dřevohostice, Pamětní kniha městečka Dřevohostic 1920-1928, inv. č. 53.

fond AM Lipníka nad Bečvou, Pamětní kniha primátora Martina Zikmunda 1594-1616, inv. č. 420.

fond AM Lipníka nad Bečvou, Kronika primátora Martina Zikmunda 1498-1640, inv. č. 421.

fond AM Lipníka nad Bečvou, Kniha osobních záznamů 1579-1643, inv. č. 422.

fond AM Lipníka nad Bečvou, Pamětní kniha města Lipníka 1924-1928, inv. č. 427.

fond AM Lipníka nad Bečvou, Kniha pamětní města Lipníka 1821, inv.č. 426.

fond AM Lipníka nad Bečvou, obecní dům a špitál z let 1570-1709, inv. č. 620.

fond FÚ Lipník, Pamětní kniha farního kostela založená v roce 1623, inv.č. 4.

fond FÚ Lipník, účetní kniha filiálního kostela sv. Františka 1885-1933, inv. č. 121.

fond FÚ Lipník, záznamová kniha kapitálu filiálního piaristického kostela 1757, inv. č. 153.

fond FÚ Lipník, filiální kostel sv. Františka 1884-1936, inv. č. 359, sign. I b, č. kart. 1,

fond FÚ Lipník, Purkrechtní kniha městská 1584-1665, inv. č. 50.

SOkA Uherské Hradiště

fond FÚ Buchlovice, inv. č. 122, č.kart. 28.

fond FÚ Buchlovice, inv.č.123, č. kart. 28.

fond FÚ Buchlovice, inv.č.121, č. kart. 28.

fond FÚ Buchlovice, inv. č. 122, č. kart. 28.

FÚ Buchlovice, inv. č. 123, č. kart. 28.

fond AM Buchlovice, Gruntovní kniha 1590-1636, inv.č. 3, č. kart. 3.

fond AM Uherský Brod, Kronika Jana Kúdelky a Jiřího Bartoška, inv.č.54, č.kart. 9.

fond AM Uherský Brod, Pamětní kniha Martina Josefa Ležáka 1683-1708, inv.č.56.

fond AM Uherský Brod, Kronika Václava Františka Letochy 1724, inv.č. 57, č. kn. 11.

fond AM Uherský Brod, Kronika Brodu Uherského, inv.č. 201, č. kn. 118,

OÚ UH-technické oddělení, plány kostela sv. Alžběty v Buchlovicích, č. 42.

SOA Kroměříž

fond AM Holešov, Pamětní pozemková kniha 1506-1700, inv. č. 24 a.

fond AM Holešov, Pamětní kniha (urbář) 1650, 1717-1782, inv. č. 24 b.

fond AM Holešov, Pamětní kniha regesta důležitých listin a výpisů z desek zemských k dějinám města z let 1349-1692, 1650-1749, inv. č. 25.

fond AM Holešov, Paměti Pavla Kvasnička 1848-1918, inv. č. 26.

fond AM Holešov, Kronika města Holešova 1918-1943, inv. č. 27.

fond FÚ Holešov, popis kostela a fary 1908-1948, inv. č. 7, sign. 1.

fond FÚ Holešov, Účetní kniha filiálního kostela sv. Anny 1760-1842, inv. č. 37.

fond FÚ Holešov, Účetní kniha bratrské kaple 1759-1810, inv. č. 41.

fond FÚ Holešov, opis pamětního listu z opravy kostela sv. Anny 1743-1971, inv. č. 249, sign. XI, č. kart. 25.

MZA Brno

fond G13, Sbírka historického spolku Brno, Popis zámku a města Fulneku 1680-19. st., inv. č. 50, sign. 272, fol. 4.

fond G13, Sbírka historického spolku Brno, inv. č. 47 b, fol. 1232.

fond G13, Sbírka historického spolku Brno, inv. č. 47 a, fol. 221.

fond G13, Sbírka historického spolku Brno, inv. č. 50, sign. 272, fol. 4.

fond RA Kouniců, zboření nekatolické modlitebny "sboru" v Uherském Brodě 1644, inv. č. 1136, sign. A 7.

fond F 104 Vs Židlochovice, Urbář a popis obce Židlochovice 1711, inv. č. 63.

fond F 104 Vs Židlochovice, Urbář panství Židlochovice 18. století, inv. č. 84.

fond F 104 Vs Židlochovice, privilegia městečka Židlochovic 1445-1692, 1747, inv. č. 276.

fond F 104 Vs Židlochovice, záležitosti kostelů a kaplí, č. kart. 439.

fond E 54, Pamětní kniha piaristické koleje strážnické, inv. č. 17, č. kart. 6.

fond F 90 Vs Strážnice, Pamětní kniha strážnického velkostatku 1850-1876, inv. č. 1.

fond F 119 Vs Dolní Kounice, kaple sv. Fabiána a Šebestiána 1765-1790, inv. č. 580, sign. 59, č. kart. 580.

fond F 45 Vs Buchlov, všeobecné soupisy a popisy staveb, inv. č. 542, č. kart. 367.

fond F 45 Vs Buchlov, kostel v Buchlovicích, inv. č. 592, č. kart. 373.

fond F 45 Vs Buchlov, hlavní kniha stavební, inv. č. 2137, č. kn. 1370.

fond F 45 Vs Buchlov, pohled a půdorys kostela v Buchlovicích, inv. č. 2896, evid. 144.

fond F 200 Vs Třebíč, Urbář panství 1556, inv. č. 131.

fond F 200 Vs Třebíč, stavby kostelů, far, modliteben 1715-1837, č. kart. 448.

fond F 200 Vs Třebíč, stavba a úprava kapucínského kostela, kláštera a fary 1786-1850.

fond F 281 Vs Uherský Brod, Urbář panství 1650, inv. č. 2, č. kn. G 436.

fond F 281 Vs Uherský Brod, Urbář panství 1671-1737, inv. č. 4, č. kn. 2.

SOkA Brno venkov-Rajhrad

fond AM Židlochovice, Pamětní kniha města Židlochovic 1918-1932, inv.č. 81 a

fond FÚ Dolní Kounice, kostelní účty sv. Fabiána a Šebestiána 1771-1782, inv.č. 78, č. kart. 1.

fond AM Ivančice, Pamětní kniha města Ivančic, inv. č. 127 1631-1636.

fond AM Ivančice, Pamětní kniha I. 1900-1932, inv. č. 197.

Moravská zemská knihovna Brno

Jan Amos Komenský, Confessio Aneb Počet z Wjry a Včenj, y Náboženstwj Gednoty Bratřj Českých, sign. Ks- 0033.884, přív.1.

ZA Opava

fond Vs Fulnek, Urbář panství fulneckého 1628-1629, inv. č. 6, sign. XL 1.

fond Vs Fulnek, Urbář augustiniánské kanonie ve Fulneku 1600, inv. č. 11, sign. IV 1.

fond Vs Fulnek, Miscelanea- zlomky korespondence fulneckých pánů 1559-1761, inv. č. 1873, sign. III c, č. kart. 3.

fond Vs Fulnek, Karel st. z Žerotína a na Náměšti prodává Janu Skrbenskému panství Dřevohostice 1617, inv. č. 1911, č. kart. 15.

fond Vs Fulnek, stavební záležitosti 1812-1828, inv. č. 1938, č. kart. 15.

SOkA Velké Meziříčí

fond MÚ Velká Bíteš, farář Mikuláš Sartorius 1626, inv. č. 155, sign. C 23.

fond MÚ Velká Bíteš, Karel z Žerotína cestuje z Třeboně do Olomouce 1629, inv. č. 198, sign. C 23.

fond AM Křižanov, Kniha listin, inv. č. 27, sign. C17.

SOkA Mladá Boleslav

fond MÚ Bakov, Pamětní kniha města Nových Benátek 1349-1754, č.kn. 551.

fond MÚ Bakov, inv. č. 375, č. kart. 16.

fond MÚ Benátky nad Jizerou, Pamětní kniha Benátek, č. kn. 550.

fond AM Bakov na Jizerou, Jan z Vartenberka na Zvířeticích potvrzuje Bakovským privilegium z roku 1590, sign. 3, č. 5.

Literatura- chronologické pořadí

Hugo Toman, Památky města Rychnova v Hradecku, *Památky archaeologické a místopisné* II., 1857, č. 5, 193-199.

Emil Edgar, *Protestantismus a architektura*, Praha 1912.

Florian Zapletal, *Bývalý bratrský zbor v Lipníku nad Bečvou*, Přerov 1930.

Stanislav Zela, *Náboženské poměry v Olomouci za biskupa Marka Kuena (1553-1565)*, Olomouc 1931.

Ferdinand Hrejsa, *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1935.

Emil Edgar, Staré sbory bratrské na Moravě, *Jednota bratrská*, roč. 24, č. 11, 1952, s. 127-130.

Emil Edgar, Velký sbor mladoboleslavský, *Jednota bratrská*, roč. 30, č. 5, 1953, s. 57-60.

Alois Kubíček, *Betlémská kaple v Praze*, Praha 1954.

Eduard Stach-Dobroslav Líbal, *Fulnek. Stavebně historický průzkum bratrského sboru*, Praha 1962, strojopis, uložený NPÚ Ostrava.

Georg Germann, *Der protestantische Kirchenbau in der Schweiz von der Reformation bis zur Romantik*, Zürich 1963.

Jürgen Zimmer, *Hofkirche und Rathaus in Neuburg an der Donau. Die Bauplanungen von 1591 bis 1630*, Neuburg an der Donau 1971.

Josef Bartoš-Ludmila Hladáková et.al., *Uherský Brod. Minulost i současnost slováckého města*, Brno 1972.

Erich Bachmann, Architektur und Sakrallandschaft, in: Ferdinand Seibt (Hg.), *Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen*, 973–1973, Düsseldorf 1974, s. 481-508.

Ferdinand Seibt (Hg.), *Bohemia sacra. Das Christentum in Böhmen 973-1973*, Düsseldorf 1974.

Hermann Hipp, *Studien zur „Nachgotik“ des 16. und 17. Jahrhunderts in Deutschland, Böhmen, Österreich und der Schweiz*, Tübingen 1979.

Dobroslav Líbal-Mojmír Horyna, *Státní zámek Rychnov nad Kněžnou. Stavebně historický průzkum sv.II.*, strojopis, Praha 1980, uložený v Správa Kolowratského zámku Rychnov nad Kněžnou.

Hubert Glaser, *Um Glauben und Reich 1573-1657. Beiträge zur Bayerischen Geschichte und Kunst*, München-Wien-Oldenbourg 1981.

Winfried Eberhard, *Konfession und Stände in Böhmen 1478-1530*, München 1981.

Mariusz Karpowicz, *Sztuka polska 17 wieku*, Warszawa 1983.

František Spurný-Metoděj Zemek, *Archív českých bratří v Lešně*, Praha 1985.

Claus Merten, Katholischer und protestantischer Kirchenbau, in: Ferdinand Seibt (ed.), *Renaissance in Böhmen*, München 1985, s. 168-195.

Bernd Roeck, Kollektiv und Individuum beim Entstehungsprozess der Augsburger Architektur im ersten Drittel des 17. Jahrhunderts, in: Wolfram Baer-Hanno-Walter Kruft-Bernd Roeck (Hrsg.), *Elias Holl und das Augsburger Rathaus*, Regensburg 1985, s. 37-54.

Renate Holzschuh-Hofer, Kirchenbau und Grabdenkmäler, in: *Adel im Wandel. Politik-Kultur-Konfession 1500-1700*, Wien 1990, s. 91-111.

Jan Muk-Pavel Vlček, *Kostel sv. Šimona a Judy v Praze-Staré Město. Stavebně historický průzkum*, strojopis, Praha 1991, uložený v NPÚ Praha.

Kurt Andermann (Hg.), *Residenzen. Aspekte hauptstädtischer Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie*, Thorbecke 1992.

Jan O. Eliáš, *Branná-farní kostel sv. Archanděla Gabriela. Stavebně historický průzkum*, Brno 1993, strojopis, uložen v NPÚ Brno.

Josef Válka, *Moravská aristokracie na přelomu 16. a 17. století*, in: *Opera historica* 3, České Budějovice 1993, s. 155-165.

Bible, písmo svaté starého a nového zákona (včetně deuterokanonických knih). Český ekumenický překlad. Praha 1995.

Thomas DaCosta Kaufmann, *Court, Cloister und City. The Art and Culture in Central Europe 1450-1800*, Chicago 1995, s. 221-222.

Hermann Hipp-Ernst Seidl (Hrsg.), *Architektur als politische Kultur*, Berlin 1996.

Petr Vorel, *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550-1551*, Pardubice 1997.

Václav Bůžek, *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997.

Wolfgang Lippmann, *Architektur zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges: Kirchen und Schlösser im deutschsprachigen Raum*, in: Klaus Bussmann-Heinz Schilling (Hrsg.), *1648: Krieg und Frieden in Europa, Bd. 2,2*, Osnabrück 1998, s. 271-279.

Gauvin Alexander Bailey, *The Jesuits and the Grand Mogul. Renaissance art at the imperial court of India 1580-1630*, Washington 1998.

Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách a na Moravě a ve Slezsku 3*, Praha 1998.

Pavel Vlček-Ester Havlová, *Praha 1610-1700. Kapitoly o architektuře raného baroka*, Praha 1998.

Silva Smutná, *Historie bývalého kostelíku Jednoty bratrské*, in: 400. výročí založení kostelíku Jednoty bratrské ve Velké Bíteši. Sborník příspěvků přednesených na slavnosti v Městském muzeu ve Velké Bíteši uspořádané ve dnech 22.-23. května 1998 při příležitosti jubilea památkově chráněného objektu, v němž muzeum sídlí. 2001 Městské muzeum Velká Bíteš 1998, s. 16-20.

Václav Bůžek, *Mezi Prahou, Českým Krumlovem a Jidřichovым Hradcem. K prolínání mecenátu v rudolfínské době*, in: Václav

Bůžek- Anna Kubíková-Věra Mašková, *Českokrumlovsko v proměnách staletí 1250-1850*, Český Krumlov 1999, s. 19-33.

Hartmut Lehmann-Anne-Charlott Trepp (Hrsg.), *Im Zeichen der Krise. Religiosität im Europa des 17. Jahrhunderts*, Göttingen 1999.

Philippe Faure, Andělé, in: Jacques le Goff-Jean-Claude Schnitt, *Encyklopedie středověku*, Paříž 1999, 17-26.

Jaromír Peterek, *Dějiny kapucínského kláštera a kostela sv. Josefa ve Fulneku*, Fulnek 2000.

Johana Kofroňová, Problematika sakrálního prostoru po tridentském koncilu ve světle názorů církevních autorit, *Umění* 48, 2000, s. 41-55.

Vladimír Fidler, Z historie "Rabštejnské stezky" a okolí bratrského kostelíka v Kostelci nad Orlicí, *Orlické Hory a Podorlicko* 12, 2003, s. 95-101.

Ivana Čornejová, *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Vranov u Brna 2003.

Miroslav Koudela, Jednota bratrská a moravský knihtisk 16. století, *RegioM. Sborník regionálního muzea v Mikulově*, Mikulov 2003.

Kai Wenzel, Abgrenzung durch Annäherung-Überlegungen zu Kirchenbau und Malerei in Prag im Zeitalter der Konfessionalisierung, *Bohemia* 44, 2003, 29-66.

Lenka Bobková, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (1517-1583), in: Petr Rak (ed.), *Comotovia. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova (1252-2002)*, Chomutov 2003, s. 23-30.

Ladislav Hosák, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004.

Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI*, Pro-Sto, Praha 2004.

Bohumír Indra, *Historie hranických domů. Kapitoly z topografie města Hranic*, Hranice 2005.

Zdeněk V. David, David R. Holeton, *The Bohemian reformation and religious practice* 5, Prague 2005.

Libor Scholz, *Památky města Hranic ku stoleté slavnosti posvěcení chrámu Páně 24. června 1764*, Hranice 2006.

Renate Dürr, *Politische Kultur in der Frühen Neuzeit. Kirchenräume in Hildesheimer Stadt-und Landgemeinden 1550-1750*, Heidelberg 2006.

Milan M. Buben, *Encyklopedie řádu, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích III. díl, I.sv.*, Praha 2006.

Václav Bůžek-Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007.

Michal Šroněk, Visual Culture and the Unity of Brethren: 'Do not make unto yourselves graven images...', in: Milena Bartlová-Michal Šroněk (eds.), *Public communication in European Reformation: artistic and other media in Central Europe 1380-1620*, Praha 2007, s. 335-370.

Petr Zemek-Jan Kumpera, *Jednota bratrská. Zbožnost, mravnost, tolerance. Odkaz české reformace evropské duchovní kultuře. 550. výročí vzniku (1457-2007)*, Uherský Brod 2007.

Susanne Wegmann, Raumsymbolik in lutherischen Bildern. Von irdischer Realität und himmlischem Geheimnis, in: Susanne Wegman - Gabriele Wimböck (Hg.), *Konfessionen im Kirchenraum. Dimensionen des Sakralraums in der Frühen Neuzeit*, Korb 2007, s. 11-30.

Gabriele Wimböck, Kirchenraum, Bilderraum, Handlungsraum. Die Räume der Konfessionen, in: Susanne Wegmann - Gabriele

Wimböck (Hg.), *Konfessionen im Kirchenraum. Dimensionen des Sakralraums in der Frühen Neuzeit*, Korb 2007, s. 31-55.

Kai Wenzel, „Zimblich viel anguli, so vor Jaren im Pabstumb gebraucht worden.“ Mitteleuropäische Wandpfeilerkirchen um 1600 in konfessionellen Wettstreit, in: Susanne Wegmann und Gabriele Wimböck (Hg.), *Konfessionen im Kirchenraum. Dimensionen des Sakralraums in der Frühen Neuzeit*, Korb 2007, s. 95-115.

Artur Kwaśniewski, Retrospektywne tendencje architektury ziem królestwa czeskiego w dobie renesansu (1500-1650). Uwagi o sensie ideowym konwencji stylowych, in: Helena Dáňová-Lenka Stolarová (eds.), *Slezsko- země Koruny české. Historie a kultura 1300-1740*, Praha 2008, s. 639-653.

Kai Wenzel, Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války I., in: *Pražský sborník historický* 36, Praha 2008, s. 31- 103.

Josef Pěňčík, *Prsten věrnosti: vlastivědné vypravování ze středověkých a novějších dějin Kralic nad Oslavou a jednoty bratrské*, Kralice nad Oslavou, Kralice nad Oslavou 2008.

Ondřej Jakubec, Umění jako nástroj katolické reformy a protireformace. Konfesionalizace a mecenát vřatislavských a olomouckých biskupů na přelomu 16. a 17. století, in: *Slezsko- země koruny české. Historie a kultura 1300-1740*, Praha 2008, s. 293-311.

Jiří Just, *9.7. 1609 Rudolfův Majestát. Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009.

Petr Hlaváček, Luteránství jako skrytý fenomén českých duchovních a kulturních dějin, in: Jiří Just-Zdeněk R. Nešpor-Ondřej Matějka et. al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009, s. 9-22.

Za poskytnutí textu děkuji Mgr. Ondřeji Jakubcovi, Ph.D. Ondřej Jakubec, *Modalita a konfesionalita sakrálních staveb v českých zemích 16. a počátku 17. století*, příspěvek přednesený na konferenci „Umění české reformace (1380-1620)“ konané 17.-19. 2. 2010 v Praze, v tisku.

Pavel Vlček, Renesanční kostely, in: Kateřina Horníčková-Michal Šroněk (eds.), *Umění české reformace (1380-1620)*, Praha 2010, s. 245-262.

Michal Šroněk, „Neučiníš sobě rytiny...“ Jednota bratrská a výtvarná kultura, in: Kateřina Horníčková-Michal Šroněk (eds.), *Umění české reformace (1380-1620)*, Praha 2010, s. 303-333.

Irene Mildenerberger- Klaus Raschzok (eds.), *Gottesdienst und Dramaturgie. Liturgiewissenschaft und Theaterwissenschaft im Gespräch*, Leipzig 2010.

Václav Bůžek, *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010.

Leoš Mlčák, *Stavebně historický průzkum evangelického kostela v Hranicích na Moravě*, Olomouc 2010, strojopis, uložený v Farní sbor Českobratrské církve evangelické v Hranicích.

Pavel B. Kůrka, *Kostelníci, úředníci, měšťané*, Praha 2010.

Karolína Justová, *Tůma Přeloučský: muž znamenitý, kterýž jiné převyšoval*, Praha 2011.

Adolf Turek, *Bratrský sbor ve Fulneku*, Opava 2011.

Ondřej Jakubec, Sakrální architektura v době posledních Rožmberků, in: *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, České Budějovice 2011, s. 398-403.

Jiří Just (ed.), *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610-1618*. „Hned jsem k vám dnes naschválí posílá svého vypravil“, Praha 2011.

Zdeněk v, David, *Náboženství střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, Praha 2012.

Radek Martinek, Karel Boromejský a idea „velkého úklidu“ v kostele. Příspěvek k počátkům památkové péče v církvi, in: Helena Dáňová-Klára Mezihoráková-Dalibor Prix (eds.), *Artem ad vitam. Kniha k poctě Ivo Hlobila*, Praha 2012, s. 553-561.

Seznam vyobrazení

Obr. 1 - Mladá Boleslav, bývalý sbor Jednoty bratrské, celkový pohled východní průčelí. Foto: autorka

Obr. 2 – Mladá Boleslav, bývalý sbor Jednoty bratrské, celkový pohled do interiéru objektu, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr.3-Praha-Staré Město, půdorys kostela sv. Šimona a Judy. Převzato: Jan Muk-Pavel Vlček, *Kostel sv. Šimona a Judy v Praze-Staré Město. Stavebně historický průzkum*, strojopis, Praha 1991, uložený v NPÚ Praha

Obr. 4 – Praha- Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, celkový pohled na západní průčelí. Foto: autorka

Obr. 5 – Praha-Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, celkový pohled na jižní průčelí. Foto: autorka

Obr. 6- Praha-Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, pohled do interiéru objektu, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 7 – Praha-Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, celkový pohled do interiéru objektu, směr východ-západ. Foto: autorka

Obr. 8 - Praha-Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, celkový pohled na emporu. Foto: autorka

Obr. 9 – Praha-Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, detail klenby presbytáře. Foto: autorka

Obr. 10 - Rychnov nad Kněžnou, původní podoba bratrského sboru, oltářní obraz nad hlavním schodištěm kolovratského zámku. Foto: autorka

Obr. 11 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, plán zvonice. Převzato: Soka Zámorsk, fond Vs Rychnov, plány, inv. č. 537.

Obr. 12 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, půdorys kostela. Převzato: Soka Zámorsk, fond Vs Rychnov, inv. č. 540.

Obr. 13 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, celkový pohled na západní průčelí. Foto: autorka

Obr. 14 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, celkový pohled na boční průčelí. Foto: autorka

Obr. 15 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, celkový pohled na bývalou piaristickou kolej. Foto: autorka

Obr. 16 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, pohled do presbytáře, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 17 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, celkový pohled do interiéru, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 18 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, detailní pohled na klenbu presbytáře. Foto: autorka

Obr. 19 – Kostelec nad Orlicí, Kostel J. A. Komenského, celkový pohled na západní průčelí. Foto: autorka

Obr. 20 – Kostelec nad Orlicí, kostel J. A. Komenského, celkový pohled na exteriér, směr východ-západ. Foto: autorka

Obr. 21 – Kostelec nad Orlicí, kostel J. A. Komenského, celkový pohled do interiéru, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 22 – Kostelec nad Orlicí, kostel J. A. Komenského, pohled do interiéru na kruchtě, směr východ-západ. Foto: autorka

Obr. 23 – Kostelec nad Orlicí, kostel J. A. Komenského, pohled do interiéru z kruchtě, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 24 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, půdorys kaple, součást expozice. Foto: autorka

Obr. 25 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, celkový pohled na presbytář. Foto: autorka

Obr. 26 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, celkový pohled na exteriér bývalého sboru. Foto: autorka

Obr. 27 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, pohled do interiéru presbytáře, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 28 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, detailní pohled na okna. Foto: autorka

Obr. 29 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, pohled do interiéru kaple, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 30 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, pohled do interiéru, směr východ-západ. Foto: autorka

Obr. 31 – Fulnek, kostel Zvěstování Panny Marie v Hrnčířské ulici. Převzato: MZA Brno, fond G13, Sběrka historického spolku Brno, inv. č. 47 b, fol. 1232.

Obr. 32 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha, celkový pohled na exteriér. Foto: autorka

Obr. 33 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha, pohled na přední štít. Foto: autorka

Obr. 34 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha, pohled na boční stěnu. Foto: autorka

Obr. 35 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha, pohled na kruchtu. Foto: autorka

Obr. 36 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha, pohled z kruchty. Foto: autorka

Obr. 37 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha z roku 1750 a 1811. Převzato: Bohumír Indra, O špitál, zbor a dům hranických Bratří, in: Antonín Fröhlich (ed.), *Záhorská kronika. Vlastivědný sborník Záboří a Pobečví*, Dolní Újezd 1938-1939, s. 11-14, s. 14.

Summary

The thesis I have presented focuses on temples of the Unitas Fratrum in Bohemia and Moravia. My thesis looks at non-Catholic religious buildings and denominations. I also bring up various features that may have played a crucial role in the choice of architectural form. My thesis attempts to define some aspects that influenced the appearance of religious buildings, giving examples of some of these. I compare Catholic and Protestant temple architectures. Protestant churches were unable to realize their full potential until after the Letter of Majesty of 1609. Whereas Catholic architecture did not avoid decor, Protestant churches dispensed with any decorations whatever, returning to traditional building styles. The post-Gothic style, “Nachgotik”, played an important role in non-Catholic buildings. Architecture was expected to highlight the political objectives of builders, who aimed to erect impressive enough structures, expending large amounts to that end. This is proof that architectural appearance may not have been shaped by sponsors’ religious beliefs.

Seznam zkratek

AM – Archiv města

AŘF – Archiv římskokatolické farnosti

FÚ – Farní úřad

KNM – Knihovna Národního muzea

MÚ – Městský úřad

NPÚ – Národní památkový ústav

OÚ- Okresní úřad

SOkA- Státní okresní archiv

SOA – Státní oblastní archiv

SÚAr- Státní ústřední archiv

Vs- Velkostatek

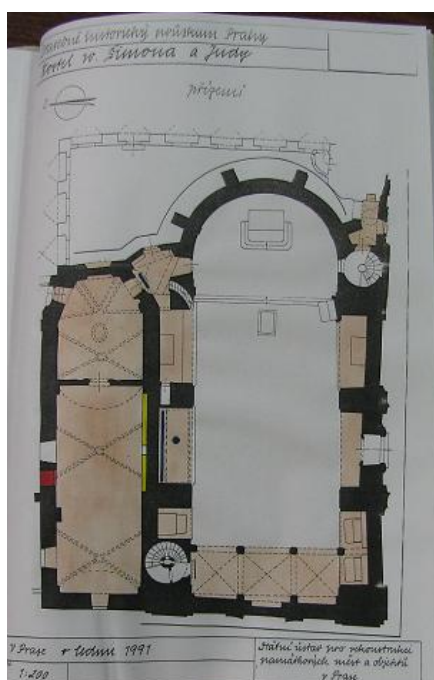
Obrázová příloha

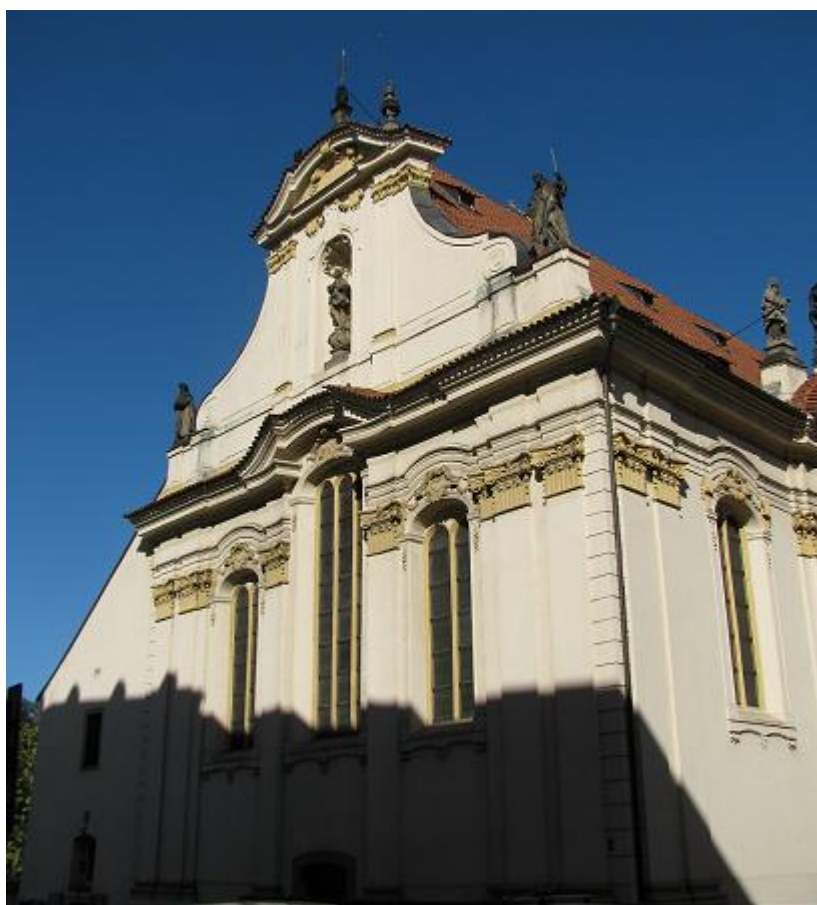
Obr. 1 - Mladá Boleslav, bývalý sbor Jednoty bratrské, celkový pohled východní průčelí. Foto: autorka

Obr. 2 – Mladá Boleslav, bývalý sbor Jednoty bratrské, celkový pohled do interiéru objektu, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr.3-Praha-Staré Město, půdorys kostela sv. Šimona a Judy. Převzato: Jan Muk-Pavel Vlček, *Kostel sv. Šimona a Judy v Praze-Staré Město. Stavebně historický průzkum*, strojopis, Praha 1991, uložený v NPÚ Praha.

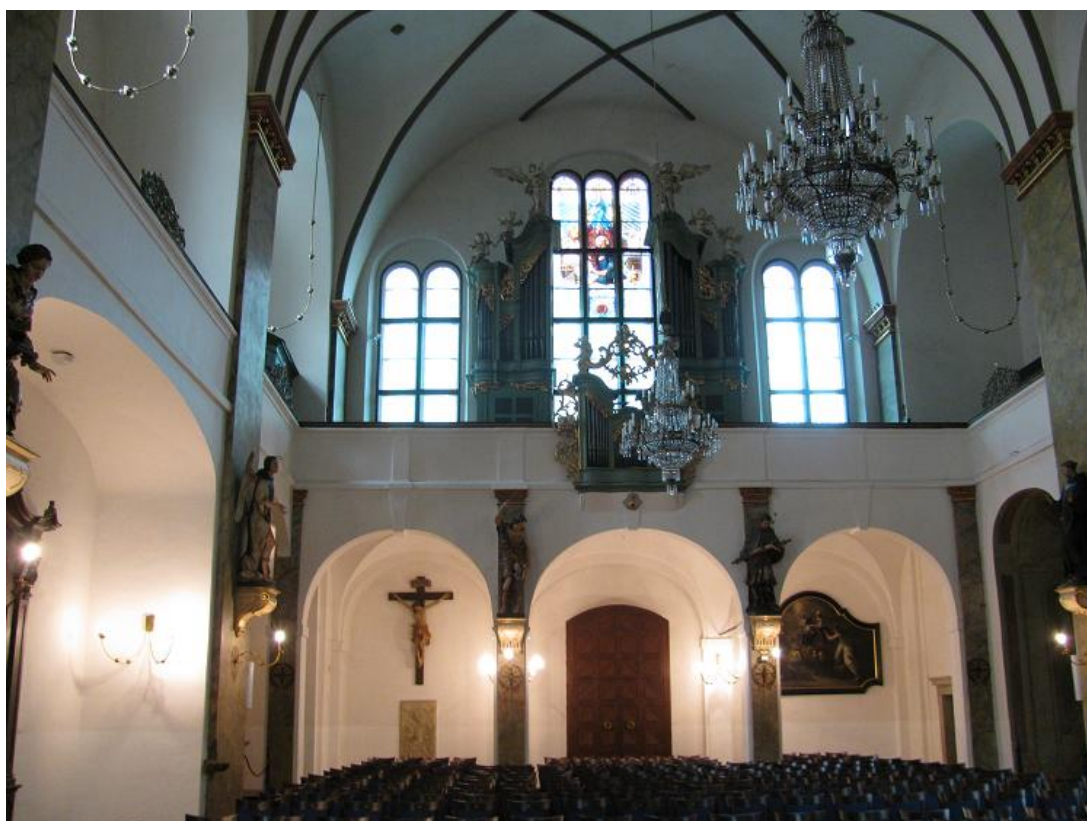
Obr. 4 – Praha- Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, celkový pohled na západní průčelí. Foto: autorka

Obr. 5 – Praha-Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, celkový pohled na jižní průčelí. Foto: autorka

Obr. 6- Praha-Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, pohled do interiéru objektu, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 7 – Praha-Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, celkový pohled do interiéru objektu, směr východ-západ. Foto: autorka

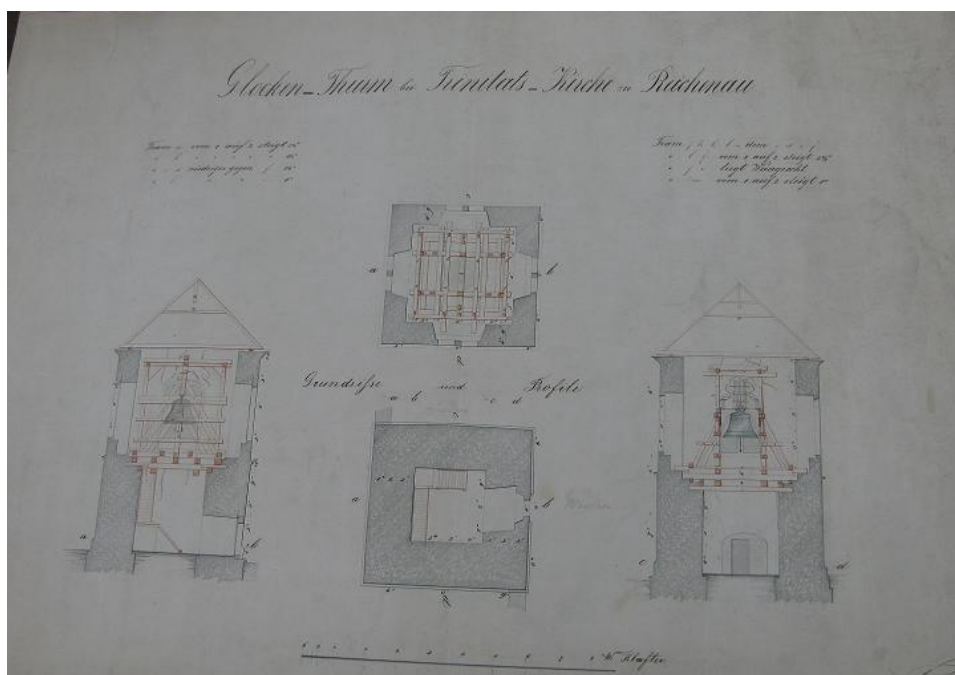
Obr. 8 - Praha-Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, celkový pohled na emporu. Foto: autorka

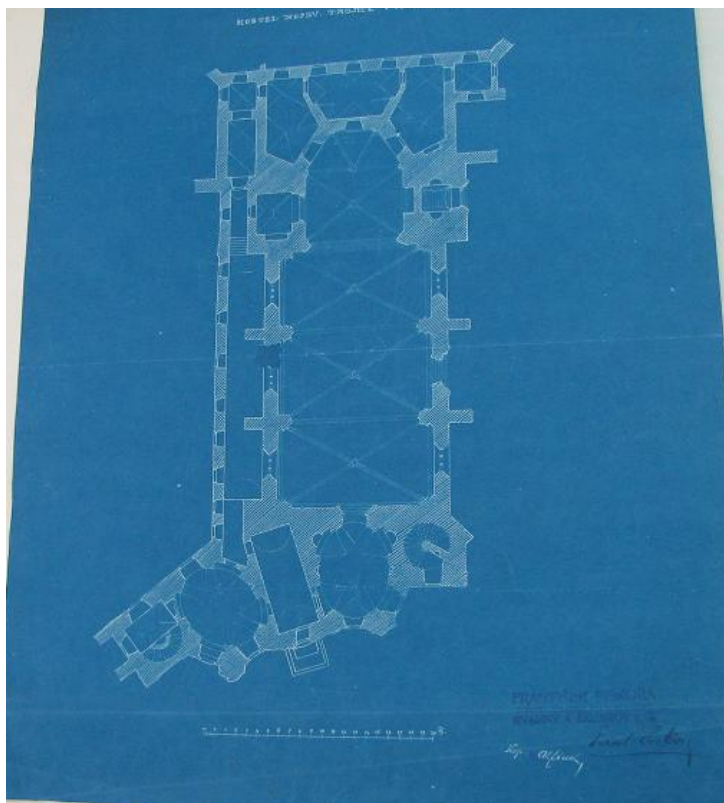
Obr. 9 – Praha-Staré Město, kostel sv. Šimona a Judy, detail klenby presbytáře. Foto: autorka

Obr. 10 - Rychnov nad Kněžnou, původní podoba bratrského sboru, oltářní obraz nad hlavním schodištěm kolovratského zámku. Foto: autorka

Obr. 11 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, plán zvonice. Převzato: Soka Zámorsk, fond Vs Rychnov, plány, inv. č. 537

Obr. 12 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, půdorys kostela. Převzato: Soka Zámorsk, fond Vs Rychnov, inv. č. 540.

Obr. 13 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, celkový pohled na západní průčelí. Foto: autorka

Obr. 14 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, celkový pohled na boční průčelí. Foto: autorka

Obr. 15 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, celkový pohled na bývalou piaristickou kolej. Foto: autorka

Obr. 16 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, pohled do presbytáře, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 17 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, celkový pohled do interiéru, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 18 – Rychnov nad Kněžnou, kostel Nejsvětější Trojice, detailní pohled na klenbu presbytáře. Foto: autorka

Obr. 19 – Kostelec nad Orlicí, Kostel J. A. Komenského, celkový pohled na západní průčelí. Foto: autorka

Obr. 20 – Kostelec nad Orlicí, kostel J. A. Komenského, celkový pohled na exteriér, směr východ-západ. Foto: autorka

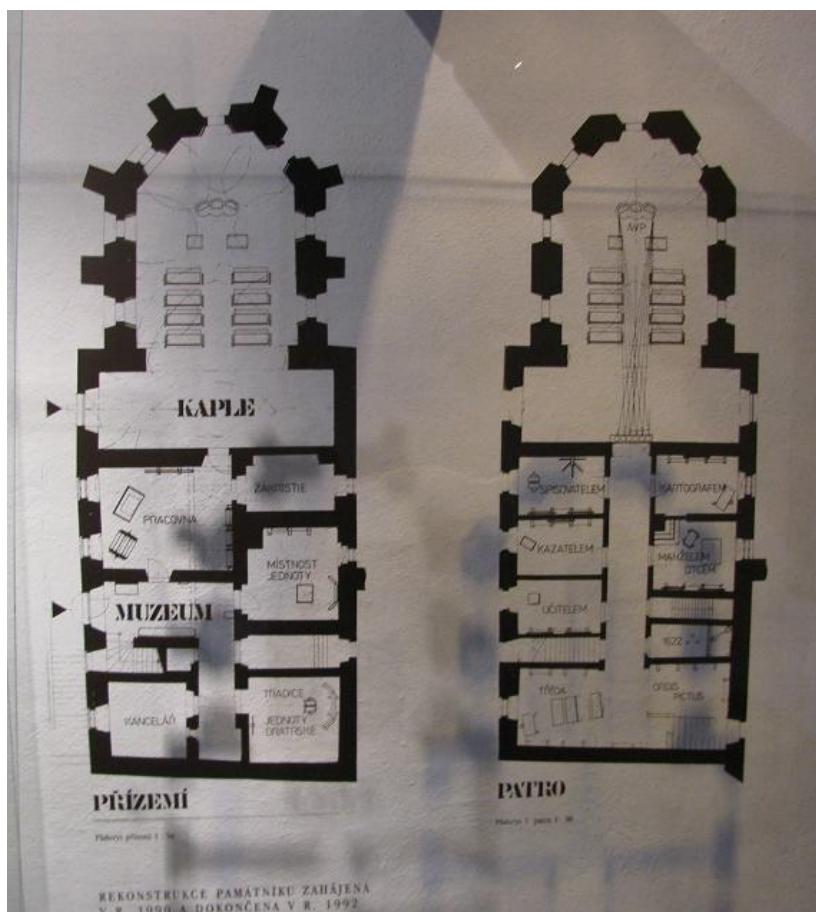
Obr. 21 – Kostelec nad Orlicí, kostel J. A. Komenského, celkový pohled do interiéru, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 22 – Kostelec nad Orlicí, kostel J. A. Komenského, pohled do interiéru na kruchtu, směr východ-západ. Foto: autorka

Obr. 23 – Kostelec nad Orlicí, kostel J. A. Komenského, pohled do interiéru z kruchty, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 24 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, půdorys kaple, součást expozice. Foto: autorka

Obr. 25 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, celkový pohled na presbytář. Foto: autorka

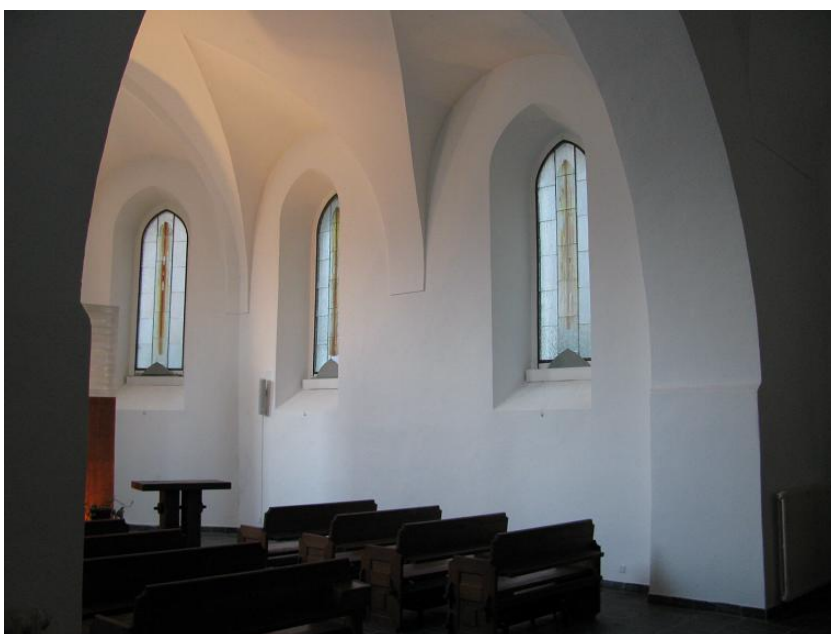
Obr. 26 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, celkový pohled na exteriér bývalého sboru. Foto: autorka

Obr. 27 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, pohled do interiéru presbytáře, směr západ-východ. Foto: autorka

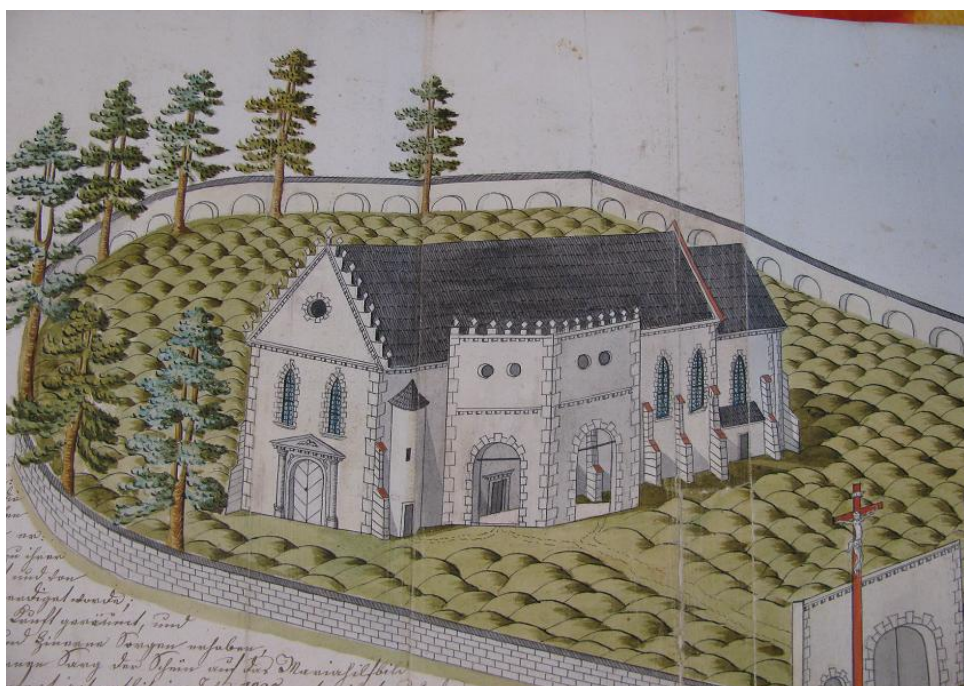
Obr. 28 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, detailní pohled na okna.
Foto: autorka

Obr. 29 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, pohled do interiéru
kaple, směr západ-východ. Foto: autorka

Obr. 30 – Fulnek, Památník J. A. Komenského, pohled do interiéru, směr východ-západ. Foto: autorka

Obr. 31 – Fulnek, kostel Zvěstování Panny Marie v Hrnčířské ulici. Převzato: MZA Brno, fond G13, Sběrka historického spolku Brno, inv. č. 47 b, fol. 1232.

Obr. 32 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha, celkový pohled na exteriér. Foto: autorka

Obr. 33 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha, pohled na přední štít. Foto: autorka

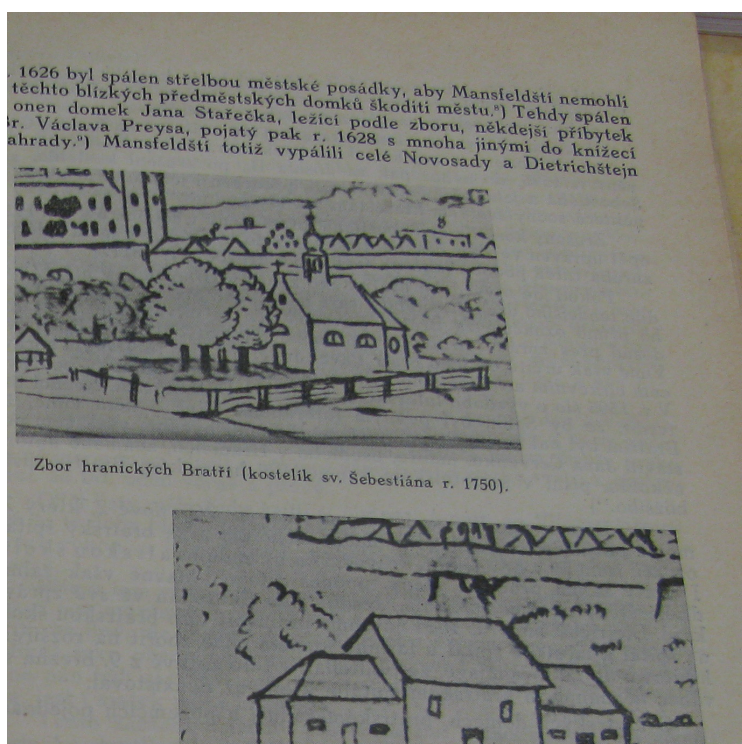
Obr. 34 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha, pohled na boční stěnu. Foto: autorka

Obr. 35 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha, pohled na kruchtu. Foto: autorka

Obr. 36 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha, pohled z kruchty. Foto: autorka

Obr. 37 – Hranice na Moravě, kostel sv. Šebestiána a Rocha z roku 1750 a 1811. Převzato: Bohumír Indra, O špitál, zbor a dům hranických Bratří, in: Antonín Fröhlich (ed.), *Záhorská kronika. Vlastivědný sborník Záborská a Pobečví, Dolní Újezd 1938-1939*, s. 11-14, s. 14.

Jméno a příjmení:	Iveta Tůmová
Katedra:	dějiny umění
Vedoucí práce:	Prof. PhDr. Ladislav Daniel, Ph.D.
Rok obhajoby:	2013

Název práce:	Chrámové stavby Jednoty bratrské
Název v angličtině:	Church Buildings of the Unity of Brethren in Bohemia and Moravia
Anotace práce:	Magisterská diplomová práce se zabývá chrámovými stavbami Jednoty bratrské zvláště bratrským sborem v Mladé Boleslavi, Praze na Starém Městě, Kostelci nad Orlicí, Bechyni, Rychnově nad Kněžnou, Hranicích na Moravě, Fulneku a Uherském Brodu. Práce se pokusila ukázat, které aspekty mohly ovlivnit podobu bratrských sborů.
Klíčová slova:	Jednota bratrská, chrámové stavby, sbor, Nachgotik, konfese, liturgie, konfesionalizace.
Anotace v angličtině:	The master's thesis looks at temples of the Unitas Fratrum, in particular the churches in Mladá Boleslav, the Old Town in Prague, Kostelec nad Orlicí, Bechyně, Rychnov nad Kněžnou, Hranice na Moravě, Fulnek and Uherský Brod. The thesis attempts to show which aspects may have shaped the appearance of churches of the Unitas Fratrum.
Klíčová slova v angličtině:	Unitas Fratrum, temples, church, Nachgotik, denomination, liturgy, denominational diversification.
Přílohy vázané v práci:	Obrazová příloha
Rozsah práce:	122
Jazyk práce:	čeština

